

**TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ FIRSAT
MALİYETİNİN SOSYAL REFAH HARCAMALARI
ÜZERİNDEN İNCELENMESİ**

Osman AKTEPE

T.C.

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**İktisat Anabilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Eskişehir
2009**

**TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ FIRSAT
MALİYETİNİN SOSYAL REFAH HARCAMALARI
ÜZERİNDEN İNCELENMESİ**

Osman AKTEPE

T.C.

**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2009

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Osman AKTEPE tarafından hazırlanan “Türkiye’de Savunma Harcamalarının Fırsat Maliyetinin Sosyal Refah Harcamaları Üzerinden İncelenmesi” başlıklı bu çalışma 15/07/2009 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan .....

Üye .....

(Danışman)

Üye .....

Üye .....

Üye .....

ONAY
16/07/2009

Enstitü Müdürü

ÖZET

TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ FIRSAT MALİYETİNİN SOSYAL REFAH HARCAMALARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

OSMAN AKTEPE

Yüksek Lisans-2009

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd.Doç.Dr.İnci PARLAKTUNA

Ülkelerin kısıtlı olan bütçelerinden savunma ve güvenlikleri için ayırdıkları kaynakların düzeyi ekonomistlerin devamlı gündeminde olan konulardan birisi olmuştur. Savunma harcamalarının ortaya çıkardığı fırsat maliyeti karşısında optimal savunma harcamasının belirlenmesi bir gereklilik halini almıştır. Savunma harcamalarının optimum noktasının belirlenmesindeki zorluklara karşın sosyal refah harcamalarına ve ekonomiye olan etkilerinin tespit edilmesi önem taşımaktadır. Zira savunma harcamalarının düzeyi, bu harcamaların kaçan fırsatı olarak değerlendirilen kalkınmaya dönük sosyal refah harcamalarından hangi ölçüde feragat edilmesi gerektiğini belirleyicidir. Bununla birlikte savunma harcamalarının yapılmasını ve düzeyini zorunlu kılan faktörler bir kısıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ülkelerin bütünlüğü ve varlığının devamı için Adam Smith’in de ifadesiyle “Savunma zenginlikten önemlidir.”

Savunma harcamalarının düzeyini belirleyici faktörlerin zorunluluğu ortadayken tek çıkar yol savunma için tahsis edilecek kaynakların en rasyonel şekilde kullanılması olacaktır. Savunma kaynaklarını kullanan ve planlayan makamlar, kıt olan bütçe olanaklarını en etkin biçimde planlamak

ve tehditlere karşı en uygun savunma politikaları doğrultusunda en doğru savunma yapılanmasını gerçekleştirmek zorundadırlar. Bu yapılanma içerisinde uzun vadede ülkeye ekonomik anlamda katkılar ve stratejik olarak karşılaştırmalı üstünlükler sağlayacak olan ar-ge harcamalarına ve yerli savunma sanayisine yeterli kaynak tahsisi önem taşımaktadır.

Ülkenin varlığı ve bütünlüğünün her şeyden önemli ve öncelikli olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Ancak savunma harcamalarının optimumunun belirlenememesi ve yanlış kaynak kullanımı ülkenin kalkınmasına ve gelişimine gereksiz yere ipotek koymaya sebep olabilir.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafya ile iç ve dış tehditler savunma harcamalarını zorunlu kılmakla birlikte istatistikî veriler sosyal refah harcamalarına ayrılan kaynakların artan bir seyir izlediğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye için ortaya koyduğumuz verilerden yola çıkarak savunma harcamalarının fırsat maliyetinin Türkiye için yüksek olmadığı değerlendirilebilir.

ABSTRACT**INVESTIGATION OF COST OPPORTUNITY OF DEFENCE
EXPENDITURES IN TURKEY THROUGH
SOCIAL WELFARE EXPENDITURES****OSMAN AKTEPE****MASTER-2009****DEPARTMENT OF ECONOMICS****Advisor:** Associated Dr. İnci PARLAKTUNA

The level of the sources that the countries save for their defense and safety from their limited budget has always been one of the issues that the economists are concerned. Against opportunity cost revealed by defense expenses, it became essential to determine optimal defense expense. Despite the difficulty of determination of optimum point of defense expenses, it is important to detect the effect of it to social comfort expenses and economics. Because, the level of defense expenses determines how much resignation is required from social comfort expenses for development which is accepted as lost opportunity of these expenses. Meanwhile, the factors, obligating the making of defense expenses and its level, seem as a limitation. Because, for the continuum of the integrity and presence of countries "Defense is more important than wealth", as Adam Smith says.

As the necessity of determinative factors for the level of defense expenses is clear, one way is to use the sources of defense at the most rational ways. The offices that use and plan the defense sources must plan the limited budget utilities most effectively and must do the best defense

organization in the way of most appropriate defense politics against threats. In this organization, required source allowance to research and development expenses that will in the long period provide economic support and strategically advantage to the country and required source allowance to national defense industry is crucial.

It is an unargued truth that the presence and integrity of a country is more important and prior than everything. On the other hand, undetermination of optimum defense expenses and false source usage may cause redundant mortgage on the development and progress of a country. Together with geographical state, inner and outer threats make defense expenses obligated, statistical data show that the sources for social comfort expenses are increasing continuously. Therefore, based on the data that we have exhibited for Turkey, it might be accepted that the defense expenses opportunity cost for Turkey is not high.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Savunma Harcamalarının Uluslar arası Kuruluşlarca Tasnifi.....	7
Tablo 2: Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler	11
Tablo 3: Ülkelere Göre Yıllık Askeri Güç	13
Tablo 4: En Fazla Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke	14
Tablo 5: Türkiye'nin Askeri Çevresindeki Ülkelerin Savunma Harcamaları.....	15
Tablo 6: Savunma Harcamalarının Enflasyona Etkisi (1990-1995).....	17
Tablo 7: Türkiye'nin Silah Sistemleri İthalatı (1990-1995).....	21
Tablo 8: Türkiye Cumhuriyeti Bütçesi İçindeki Milli Savunmanın ve Bazı Harcama Kalemlerinin Payı (2007-2009).....	38
Tablo 9: SSDF'nun GSMH İçindeki Payı (1990-2005).....	40
Tablo:10 Türkiye'nin Savunma Bütçesi (2006-2007).....	46
Tablo 11: Konsolide Bütçe Giderleri İçinde Savunmanın Payı (2004-2005).....	58
Tablo 12: Türkiye'de Yetişkin Okuryazarlık Oranları (2003-2005).....	59
Tablo 13: Bütçe İçerisinde Eğitim Hizmetlerinin Payı (2003-2005).....	60
Tablo 14: Türkiye'deki Beş Yaş Altı Çocukların Ölüm Hızı (2003-2005).....	61
Tablo 15: Genel-Katma Bütçe İçerisindeki Sağlık Bakanlığı Bütçesinin Payı (2003-2005).....	62
Tablo 16: Türkiye'deki Kamu Kuruluşların Çevresel Konulardaki Harcamaları (2003-2005).....	64

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye'nin Savunma Yapılanması.....	26
Şekil 2: Türk Silahlı Kuvvetleri Teşkilat Yapısı	27
Şekil 3: Türkiye'nin Savunma Planlama ve Tedarik Sistemi.....	34
Şekil 4: Savunmada Marjinal Analiz Yöntemi.....	52
Şekil 5: Yaşam Kalitesi Çemberi.....	56
Şekil 6: Sağlık Hizmetlerinin Kalkınmaya Etkisi.....	61

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ACDA	: Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
BM	: Birleşmiş Milletler
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
IISS	: Uluslar arası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
SIPRI	: Stockholm Uluslar Arası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSM	: Savunma Sanayi Müsteşarlığı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
TABLolar LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİYE ETKİLERİ

1.1. SAVUNMA HARCAMALARININ TANIMLANMASI	3
1.1.1. Savunma İhtiyacının Doğuşu.....	3
1.1.2. Savunma Harcamalarının Tanımlanmasındaki Güçlükler.....	4
1.1.3. NATO, IMF ve BM tanımlamaları.....	4
1.1.4. Diğer Tanımlamalar.....	5
1.2. SAVUNMA HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI.....	5
1.2.1. Savunma Harcamalarının Fonksiyonel Sınıfı ve Dışsalıklar.....	5
1.2.2. Uluslar arası Kuruluşların Sınıflandırması.....	7
1.3. SAVUNMA HARCAMALARININ ETKİNLİĞİ VE DÜZEYİ.....	9
1.3.1. Savunma Harcamalarının Etkinliği.....	9
1.3.2. Savunma Harcamalarının Düzeyi.....	10

1.3.3. Dünyada Savunma Harcamaları.....	12
1.4. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİYE ETKİLERİ.....	16
1.4.1. İstihdam Üzerindeki Etkisi.....	17
1.4.2. Enflasyon Üzerindeki Etkisi.....	17
1.4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi.....	20
1.4.4. Sanayi Üzerindeki Etkisi.....	22
1.4.5. Teknolojik Gelişme ve Ar-Ge üzerindeki Etkisi.....	24

2. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN SAVUNMA YAPILANMASI VE SAVUNMA HARCAMALARININ PLANLANMASI

2.1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN SAVUNMA YAPILANMASI.....	26
2.1.1. Türkiye Cumhuriyeti Savunma Yapılanması.....	26
2.1.2. Türk Silahlı Kuvvetleri Teşkilat Yapısı.....	27
2.2. SAVUNMA HARCAMALARININ PLANLANMASI.....	28
2.2.1. Savunma Politikalarının Oluşturulması.....	28
2.2.1.1.Savunma Politikalarının İlkeleri.....	29
2.2.1.2.Tehditlerin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi.....	29
2.2.1.3. Savunma Politikalarının Tespiti.....	31
2.2.2. Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi (PPBS).....	32
2.2.2.1. Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sisteminin Tanımlanması.....	32

2.2.2.2. Planlama, Programlama ve Bütçeleme	
Sisteminin Safhaları.....	33
2.2.3. Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM)'nca	
Yürütülen Faaliyetler.....	35

3. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ FİNANSAL KAYNAKLARI VE SAVUNMA BÜTÇESİ

3.1. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ KAYNAKLARI.....	36
3.1.1. Ulusal Kaynaklar.....	37
3.1.1.1. Millî Savunma Bütçesi.....	37
3.1.1.2. Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF).....	39
3.1.1.3. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Gelirleri.....	41
3.1.2. Dış Kaynaklar.....	41
3.2. TÜRKİYE'NİN SAVUNMA BÜTÇESİ.....	42
3.2.1. Savunma Bütçesi.....	42
3.2.1.1. Savunma Bütçesinin Niteliği.....	42
3.2.1.2. Savunma Bütçesinin Düzeyi.....	43
3.2.1.3. Savunma Bütçesini Etkileyen Diğer Faktörler.....	44
3.2.2. Türkiye'nin Savunma Bütçesi.....	45

4. BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARININ FIRSAT MALİYETİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ

4.1. SAVUNMA HARCAMALARININ FIRSAT MALİYETİ VE OPTİMUM SEVİYESİ.....	48
4.1.1. Fırsat Maliyeti Kavramı.....	48
4.1.2. Savunma Harcamalarının Fırsat Maliyeti.....	48
4.1.3. Savunma Harcamalarının Optimum Seviyesi.....	50
4.1.3.1. Optimal Seviyenin Belirlenmesindeki Zorluklar.....	51
4.1.3.1.1. Savunma Harcamalarının Faydasının Ölçülememesi.....	51
4.1.3.1.2. Savunma Harcamalarının Verimlilik ve Etkinliği.....	53
4.1.3.2. Savunma Harcamalarının Rasyonelliği.....	55
4.2. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ FIRSAT MALİYETLERİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ.....	56
4.2.1. Sosyal Refah ve Kalkınma.....	56
4.2.2. Savunma Harcamalarının Sosyal Refaha Etkisi.....	57
4.2.2.1. Eğitim Harcamalarına Etkisi.....	58
4.2.2.2. Sağlık Harcamalarına Etkisi.....	60
4.2.2.3. Çevre Harcamalarına Etkisi.....	62

4.3. SAVUNMA HARCAMALARINI ZORUNLU KILAN VE	
DÜZEYİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER.....	65
4.3.1. Jeopolitik Konum.....	65
4.3.2. Siyasal İstikrarsızlıklar.....	66
4.3.3. Komşu Ülkelerin Yapmış Olduğu Savunma	
Harcamaları.....	66
4.3.4. Yerli Savunma Sanayisinin Geliştirilmesi	
Zorunluluğu.....	68
4.3.5. İç Güvenlik Sorunları ve Terörizme Karşı	
Sürdürülen Mücadele.....	73
SONUÇ	74
KAYNAKÇA.....	79

GİRİŞ

Tarihten beri medeniyetler dünyadaki kıt olan kaynakların paylaşımı konusunda savaşmışlar, ellerinde bulundurdıkları imkân ve kaynakları artırmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte bütçelerinin bir kısmını insanların sosyal refahı ve ülkenin gelişebilmesi için ayırırken diğer bir kısmını ulusal çıkarlarının korunması, milli varlık ve bütünlüğünün devamı için ülke savunmasına ayırmışlardır.

Burada cevabı verilmesi gereken soru, sosyal refahı artıracak harcamalar karşısında kısıtlı olan bütçeden ne kadarının savunma için ayrılması gerektiğidir. Savunma için fazla kaynak ayrılması sosyal refah harcamalarını eksiltmekte, ekonomik gelişim ve kalkınmayı ötelemektedir. Bu noktada yapılması gereken savunma harcamalarının optimumunu bularak savunma için fazla tahsis edilen kaynaklardan dolayı gereksiz yere ülkenin kalkınması ve sosyal refahından feragat etmemektir.

Buradan yola çıkarak çalışmamın birinci bölümünde; savunma kavramı irdelenmiş, savunma ihtiyacını gerektiren nedenler üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte ülkelerin silahlı güçlerinin farklı kurumlar tarafından temsil edilmesi ve farklı rollerinden dolayı, savunma harcamalarının analiz ve istatistiklerinin tutulmasında karşılaşılan sınıflandırma ve tanımlama sorunlarından bahsedilmiştir. Bununla birlikte savunma harcamalarının fonksiyonel sınıfı ve sağladığı dışsallıklar, savunma harcamalarının etkinliği için harcamaların düzeyinin ne olması gerektiği üzerinde durulduktan sonra savunma harcamalarının ekonomiye olan etkileri açıklanmıştır.

İkinci bölümde; Türkiye'deki savunma yapılanması ve planlaması açıklanmış, savunma harcamalarının planlamasına esas teşkil eden savunma politikalarının belirlenmesi süreci ve mevcut uygulanan Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sisteminden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde; belirlenen savunma politikaları çerçevesinde planlanan harcamaların kaynakları ve bütçelenmesi anlatılmış, Türkiye'nin savunma bütçesi incelenmiştir. Ayrıca savunma bütçesinin niteliği, düzeyi ve diğer bütçelerden farkları üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde ise; savunma harcamalarının düzeyi ile orantılı olarak ortaya çıkan fırsat maliyeti açıklanmaya çalışılmış, bu kapsamda savunma harcamalarının fırsat maliyetinin karşısında savunma harcamalarının optimumunun belirlenmesi ve optimal düzeyinin belirlenmesindeki zorluklardan bahsedilmiştir. Ülkenin varlığı ve bütünlüğü için savunma harcamalarının zorunluluğu ve vazgeçilemezliği karşısında tek çıkış noktası olan savunma harcamalarının rasyonel kullanımı üzerinde durulmuştur. Ayrıca savunma harcamalarının fırsat maliyeti olarak değerlendirilen sosyal refah harcamalarının önemi ve kalkınmaya olan etkileriyle birlikte savunma harcamalarının sosyal refah harcamalarına olan etkisi anlatılmış, savunma harcamalarını zorunlu kılan veya azaltılmasını engelleyen faktörler incelenmiştir.

1. BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BOYUTLARI

1.1. SAVUNMA HARCAMALARININ TANIMLANMASI

1.1.1. Savunma İhtiyacının Doğuşu

Tarihten beri dünyadaki kıt olan kaynakların paylaşımı toplumlar arasında hep çatışmaya neden olmuş, bu hırs kendini savaş şeklinde göstermiştir.

Savaşlar devletlerin tarih boyunca diplomasi yolu ile gerçekleştiremedikleri amaçlarına ulaşmada en sık kullandığı ve vazgeçemediği bir araçtır (Şimşek, 1989).

Mustafa Kemal ATATÜRK'ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” söylemi toplumlarca genel kabul görmekle birlikte ülkeler, belirsizliklerin hüküm sürdüğü dünyada her an kendilerini bir çatışma ortamında bulabilme riski karşısında, zayıf kalarak hasımlarına cesaret vermemek ve sahip olduklarını kaybetmemek için güçlü olma ihtiyacı hissetmişlerdir.

Bunun bir getirisi olarak devletler; iç ve dış tehditlere karşı koyabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için bütçelerinin bir kısmını savunmasına ayırmak zorunda kalmaktadırlar. Savunma hizmetleri bu noktada bir ihtiyaç olarak da değerlendirilebilir.

Dünyadaki ekonomik krizler ve karşılanamayan çeşitli ihtiyaçlara rağmen ülkelerin bir gün savunma harcamalarından vazgeçebileceklerine dair herhangi bir belirti bulunmamakta, aksine teknolojiye gelişmelere paralel olarak silah sistemlerindeki hızlı gelişim, ülkelerin mevcut silahlarını hızla modernize etme ihtiyacına sebep olmakta, bu süreç savunma harcamalarının artışıyla sonuçlanmaktadır (Maliye Bakanlığı, 1993:11).

Devletler jeopolitik konumu, coğrafi koşulları, stratejik önemleri, iç ve dış tehditler ve ulusal çıkarların korunması başta olmak üzere birçok faktörden dolayı savunma stratejilerini farklı şekillerde belirlemekte, bazı ülkeler elektronik harp, modernizasyon ve ar-ge harcamalarını ön planda tutarken bazı ülkeler daha fazla asker istihdam etmeyi tercih etmektedirler.

Bu noktada savunma harcamalarının tanımlanması ve sınıflandırılmasından bahsetmek yerinde olacaktır.

1.1.2. Savunma Harcamalarının Tanımlanmasındaki Güçlükler

Savunma harcamasının tanımı ve kapsamı konusunda hem akademik analizlerde hem de uluslararası politikada fikir birliğine varılamamaktadır. Bunun sebeplerinden birisi, farklı ülkelerdeki silahlı güçlerin farklı kurumları temsil etmesi ve rollerinin farklı şekilde tanımlanabilmesidir. Bu nedenle savunma harcamaları ile ilgili standart bir tanımlama yapılamamaktadır. Çoğu zaman devletler bu harcamaları kendi amaçlarına uygun olarak tanımlamakta serbesttirler (Giray, 2004:184).

1.1.3. NATO, IMF ve BM tanımlamaları

NATO, IMF ve BM tarafından yapılan tanımlar ile bu konuda yapılmış çalışmalar doğrultusunda savunma harcamaları;

- Dar anlamıyla; savunma hizmetine ayrılmış askeri ve sivil personel harcamaları, bu sektör ile ilgili araç ve gereçlerinin üretimi ve satın alınması ile bunların bakımı ve onarım giderleri ile inşaat faaliyetleri ve ar-ge harcamalarından oluşmaktadır.

- Geniş anlamıyla; devletin gümrük görevlileri, polis, asker ve benzeri güçleri için yaptığı harcamalar, sivil savunma harcamaları, olağanüstü dönemlerde kısa sürede silah üretimi için düzenlenebilecek sivil teşebbüslere yapılan harcamalar, zorunlu giyecek harcamaları ve hammaddelerin stoklanması için yapılan harcamaları kapsamaktadır.

- En genel anlamıyla; bir ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamak amacıyla milli gelirinden ülke savunması için tahsis ettiği paydır (Tüğen, 1989).

1.1.4. Diğer Tanımlamalar

Savunma harcamaları, ülkenin varlığına ve bütünlüğüne yönelik tehditler karşısında, ülkelerin refahları pahasına millî gelirlerinden ayırdıkları pay olup, devletin diğer klasik temel işlevleri olan eğitim, öğrenim, sağlık, sosyal güvenlik gibi görevlerine ayırdıkları kaynaklardan feragat ederek yapmak zorunda olduğu harcamalardır (Maliye Bakanlığı, 1993:11).

Savunma harcamaları, iç ve dış tehditlerin bertaraf edilmesini ve sosyo-politik istikrarsızlığın ortadan kaldırılmasını, rejimin yaşatılmasını, hükümet ve devletin varlığının teminini içermektedir.

1.2. SAVUNMA HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI

1.2.1. Savunma Harcamalarının Fonksiyonel Sınıfı ve Dışsalılıklar

Savunma hizmetlerinin de içinde yer aldığı kamusal mal ve hizmetler, toplumun ortak nitelikteki ihtiyaçlarının karşılanması bakımından, devletin üretmek durumunda bulunduğu mal ve hizmetler olup üç şekilde sınıflandırılabilir:

- Tam kamusal (kolektif) mal ve hizmetler; devlet haricinde kimse tarafından üretilmeyen, faydanın bölünemediği, fiyatlandırılmayan, pazarlanamayan, finansmanı vergilerle karşılanan, kamu harcamaları suretiyle gerçekleştirilen ya da kamu politikaları aracılığıyla sağlanan mal veya hizmetlerdir. Örneğin; savunma ve adalet hizmetleri gibi.

- Özel mal ve hizmetler; faydanın bölünebildiği, herkesin kendi zevki ve gelirine göre istediği miktarda faydalandığı, finansmanı ihtiyaç sahibi tarafından karşılanan mal ve hizmetlerdir. Örneğin; gıda ve giyim malları gibi mallardır. Özel nitelikteki mallar; sosyo-ekonomik, mali ve teknolojik

nedenlerle, devlet tarafından da üretililmektedir. Bunlara karayolları, demiryolu, havayolu, elektrik, su, telefon ve haberleşme gibi çok sayıda örnek verilebilir.

- Diğer bir kamusal hizmet türü olan yarı kamusal (karma) mal ve hizmetler ise; hem kamusal hem de özel mal özelliği gösteren mallardır. Faydanın bir kısmı topluma (dışsallık) bir kısmı da hizmetten yararlanan kişiye ait olmaktadır. Finansman biçimi kamu ve özel (karma finansman)'dır. Bu mal ve hizmetler, parçalar halinde bölünebilir ve fiyatlandırılabilir. Bu mal ve hizmetlere örnek olarak eğitim ve sağlık hizmetleri gösterilebilir. Yarı kamusal mal ve hizmetler, nitelikleri itibariyle piyasa tarafından üretilir. Ancak, bu malların toplum açısından taşıdığı önem, toplumsal faydası, en önemlisi de yeterince üretilmedikleri durumlarda ortaya çıkacak maliyetler, piyasanın yanında devletin de üretimde bulunmasına neden olmaktadır (Karaarslan, 2005: 39-40).

Bu sınıflandırma içerisinde savunma, geleneksel bir tam kamusal hizmet olarak kabul edilmektedir. Bu hizmetten ülkede yaşayan herkes birbirine rakip olmadan yararlanır. Savunma hizmeti, hizmetin sunulduğu alanda bölünemez faydalar sağlamaktadır. Savunmanın saldırıdan vazgeçirici özelliğinin sağladığı fayda, ülkenin her yerinde homojendir. Bu özelliklerin bir sonucu olarak, bedel ödemeyenlerin bu hizmetten yararlanmalarının engellenmesi mümkün değildir (Bulutoğlu, 2003: 240-241).

Tam kamusal mallar toplum bireylerinin hepsine dışsal fayda sağlar ve fayda kolektif tüketim ve bölünmezlik niteliklerinin sonucunda tüm topluma yayılır. Örneğin; bulaşıcı hastalığa yakalanan kişiye yapılan bir aşı sadece o bireye fayda sağlamaz, tüm topluma dışsal bir fayda sağlayacaktır (Şener,1998:53). Buna benzer olarak bir hırsızın yakalanması veya ülke sınırlarının korunması da tek bir kişiye değil tüm topluma fayda sağlar.

1.2.2. Uluslararası Kuruluşların Sınıflandırması

Savunma harcamalarının tanımlanmasındaki farklılıklar Kuzey Atlantik Paktı (NATO), Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yapılan tasniflere de yansımıştır.

Savunma harcamaları NATO tarafından dörtlü bir sınıflandırmaya tabi tutularak, personel harcamaları, ekipman harcamaları, altyapı harcamaları ve diğer operasyonel harcamalar olarak sınıflandırılmıştır (Sezgin, 2003:1).

Uluslar arası kuruluşların savunma harcamalarına ilişkin tasnifi Tablo-1'dedir.

Tablo-1 Savunma Harcamalarının Uluslar arası Kuruluşlarca Tasnifi

	NATO	IMF	BM
Silahlı Kuvvetlere Yapılan Ödemeler			
1. Subaylara ve askerlere yapılan ödemeler	X	X	X
2. Silahlı Kuvvetler içinde veya bağlantılı çalışan teknisyenlere, bürokratlara vb. yapılan ödemeler	X	X	X
3. Yukarıdaki personele ve ailelerine yapılan sağlık, sosyal vb. ödemeler ile vergi indirimleri	X	X	X
4. Emeklilere yapılan ödemeler	X	-	X
5. Askerî okul ve hastaneleri	X	X	X
6. Silah üretimine ve ithaline yapılan harcamalar	X	X	X
7. Altyapı inşaatı, konut vb. harcamalar	X	X	X
8. İşletme ve bakım	X	X	X
9. Diğer alımlar	X	X	X
10. Askerî araştırma-geliştirme harcamaları	X	X	X
Savunma/Stratejik Amaçlı Diğer Harcamalar			
11. Stratejik malların stoklanması	X	-	-
12. Silah, teçhizat vb. depolanması	X	X	-
13. Silah üretimi/dönüşümü sübvansiyonları	X	-	-
14. Diğer ülkelere askerî yardım	X	X	X
15. Uluslararası organizasyonlara (BM, askerî ittifaklar vb.) yapılan katkılar	X	X	-
16. Sivil savunma	-	X	X

Önceki Askerî Güçlere/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
17. Gazilere vb. yapılan ödemeler	-	-	-
18. Savaş borçlarına ödemeler	-	-	-
Diğer Güvenlik Kuvvetlerine Ödemeler			
19. Jandarma	Xb	Xb	Xb
20. Sınır/sahil koruma	Xb	Xb	Xb
21. Polis	Xb	-	-
Diğer Sorumluluklar			
22. İnsani/kaza tazminatları	X	-	-
23. BM Barış Gücü	X	X	-
Gelirler			
24. Askerî okullar, hastaneler, şirketler	Y	Y	Y
25. Askerî altyapının sivil kullanımı	Y	Y	Y
26. Önemli kişi taşımaları	Y	Y	Y
27. Teknoloji ve patent satışları	Y	Y	Y
28. Üretim sübvansiyonları geri ödemeleri	Y	Y	Y
29. Diğer ülkelerden askerî yardımlar	-	-	Xb
Gelecek İçin Zorunlu Harcamalar			
30. Kredili tedarik	X	X	-

Kaynak : Michael Brzoska, "World Military Expenditures", Handbook of Defence Economics I, Ed. by Keith Hartley and Todd Sandler, Amsterdam, Elsevier, Science B.V., 1995.S.48-49.

Semboller:

X : Savunma harcamalarına dâhil kalemler,

- : Savunma harcamalarına dâhil olmayan kalemler,

Y : Gelir olarak planlanmış kalemler,

b : Askerî faaliyetler için eğitilip, donatıldığı durumlarda.

Genel olarak dünyada bu üç kurumun yapmış olduğu tanımlamalara göre uluslar arası araştırma kuruluşları çalışmalarda bulunmaktadır. Dünyada savunma harcamalarını rapor eden ve yayınlayan kuruluşlardan başlıcaları Stockholm Uluslar Arası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI), Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı (ACDA), Uluslar arası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü (IISS)'dür. Literatürde verileri daha güvenilir kabul edilen SIPRI savunma harcamalarını NATO tanımlamasına göre rapor etmektedir. ACDA da, NATO tanımlamasına göre savunma harcamalarını yayınlamasına rağmen

verilerinin tam manada güvenilir olmadığı ve harcamaların olduğundan az gösterildiği bazı araştırmacılar tarafından ortaya atılmıştır (Değer ve Smith,1983: 335).

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere farklılık gösteren tanımlamalardan dolayı araştırma kuruluşlarının elde edecekleri sonuçlar birbirinden farklılık göstermektedir. Örneğin; 1993 yılı için Almanya'nın savunma bütçesi sadece 49.602 milyon DM iken, NATO kriterlerine uygun belirlendiğinde bu rakam, 63.854 milyon DM'ye yükselmektedir. Aynı şekilde Çin'in 1993'de 7,3 milyar ABD Doları olarak hesaplanan resmi savunma harcamaları rakamı, tanımlamaya savunma sanayilerine yönelik üretim sübvansiyonları, askerî araştırma ve geliştirme harcamaları dâhil edildiğinde 34 milyar ABD Dolarına çıkmaktadır ki, bu tutar resmi rakamın yaklaşık altı katı kadardır (Brozoska,1995: 51-52).

1.3. SAVUNMA HARCAMALARININ ETKİNLİĞİ VE DÜZEYİ

1.3.1. Savunma Harcamalarının Etkinliği

Bir toplumda mevcut olan kaynaklarla en yüksek üretim düzeyine erişilmesi ve üretilen mal ve hizmetlerin bireyler arasında en adaletli dağılımının sağlanmasına etkinlik adı verilir (Dinler, 1998:31).

Ülkelerin güvenliklerinin sağlanması için tahsis edilemeyecek hiçbir kaynak yoktur. Ancak ülke kaynaklarının sınırlı olması ve optimal ölçekte kullanılması esası doğrultusunda bu kaynakların genel olarak ölçüsünün belirlenerek en etkin biçimde tahsis edilmesi gerekir (Ertüzün, 1985:208-209).

Bu noktada, güvenlik ihtiyacı ile kaynaklar arasında dengenin bulunması ve etkinliğinin sağlanması için savunma harcamalarının optimum seviyesinin belirlenmesi gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Bazı araştırmacılar ülkenin savunma harcamalarının optimal düzeyde belirlenebilmesi amacıyla bir güvenlik fonksiyonunun oluşturulması gerektiğini savunmaktadırlar. Güvenlik fonksiyonu, söz konusu ülkenin kabul ettiği risk derecesine bağlıdır.

Risk faktörünün iyi belirlenmesi ve yeterli güvenlik düzeyinin tespiti, belirli bir bütçeyle savunma hizmetinin faydasını maksimize eder. Bununla birlikte güvenlik düzeyinin kısa vade içinde değiştirilmesi kolay veya mümkün olmayan bir veri niteliğinde olduğu kabul edildiğinde güvenlik ihtiyacının tespitine etki eden faktörleri belirlemek gerekecektir. Bu faktörler içinde en önemlisi, devletin kendisi ve müttefiklerine karşı askeri tehdidin derecesidir. Ayrıca, ülkenin ekonomik durumu ve politikası, ülkenin stratejik durumu, ülkenin dış ilişkileri ve politikaları da güvenlik ihtiyacının tespitinde etkili olan faktörler arasındadır (Altun, 1998:31).

1.3.2. Savunma Harcamalarının Düzeyi

Savunma harcamalarının düzeyinin doğru belirlenmesi, tüm ülkeler için önem taşımaktadır. Çünkü savunmaya gereğinden fazla kaynak ayrılması ve aşırı savunma harcamaları büyümeyi erteletecektir. Çok az kaynak tahsisi ise, milli güvenliği tehlikeye sokarak büyümede istikrarsızlığa neden olacaktır (Değer ve Sen, 1995:294).

Devletlerin savunma harcamalarına ayırdıkları payları etkileyen pek çok faktör olup, bunlar devletlere göre farklılıklar göstermektedir. Çeşitli araştırmacılar savunma harcamalarını etkileyen faktörleri farklı şekillerde tanımlamışlarsa da bu faktörleri genel olarak şöyle sıralamak mümkündür:

- Ekonomik ve bütçeyle ilgili sınırlamalar,
- Ülkelerin jeopolitik durumları ve tarihsel bağlantıları,
- Ülke içi bölgesel unsurlar,
- Ülkenin siyasal rejimi,

- Ülkelerin savunma bütçelerini farklı kılacak diğer faktörler olarak; ülkede risk altındaki nüfus toplamı, herhangi bir türden saldırı ihtimali ve millî gelir düzeyi ve onun dağılımı, nüfusun yaş profili ve kültürel farklara bağlı olabilecek olan istatistiksel hayat değeri gibi unsurlar sayılabilir (Giray, 2004, 187-188).

Bazı araştırmacılar savunma harcamalarının düzeyini belirleyen faktörleri çeşitli analizlere tabi tutmuşlar ve aşağıdaki tabloda belirtilen değerler doğrultusunda çeşitli sonuçlara ulaşmışlardır.

Tablo :2 Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler

Sütun I			Sütun II			Sütun III		
Askeri Harcamalar			Silah İthalatı			Asker Sayısı		
Değişken	EKK	GiOR	Değişken	EKK	GiOR	Değişken	EKK	GiOR
Askeri Rejim	-1,23 (1,66)	-1,46 (2,08)	Askeri Rejim	-6,86 (2,11)	-7,06 (2,16)	Gastil Endeksi	-7,02 (3,47)	-3,85 (2,03)
Savaş	0,0005 (1,38)	0,0009 (2,15)	Savaş	0,009 (2,74)	0,009 (2,62)	Savaş Riski	-1,11 (4,71)	-0,56 (2,53)
Savaş Riski	-0,49 (3,98)	-0,28 (2,36)	Asker Sayısı	0,48 (3,19)	0,59 (3,66)	Kişi Başına Düşen MG	12,69 (7,20)	8,96 (4,84)
Otokrasi	0,24 (2,52)	0,19 (1,95)	Askerin Siyasetteki Rolü	-1,54 (1,98)	-1,40 (1,74)	Ortadoğu	10,69 (6,68)	10,59 (5,55)
Tropik	-1,76 (3,05)	-1,42 (2,13)	Dış Yardımlar	0,55 (2,88)	0,61 (3,20)	Eski Koloniler	2,14 (1,93)	2,19 (1,61)
Ortadoğu	6,05 (7,14)	5,34 (5,34)						
R2	.50, .41	.45, .45	R2	.44, .17	.46, .16	R2	.49, .44	.46, .42
Gözlem Sayısı	168	168	Gözlem Sayısı	109	109	Gözlem Sayısı	188	188

(Not : Sistem iki denklemlili bir sistemdir. Bağımlı değişkenler her bir zaman dilimi için askeri harcamaların GSMH'ya oranı, askeri ithalatın toplam ithalat içindeki payı ve asker nüfusun büyüklüğüdür. Her denklemin ayrı sabit terimi vardır. Fakat tabloda verilmemiştir. Denklemlerdeki diğer parametreler her iki zaman dilimi içinde aynı olacak şekilde sınırlandırılmıştır. Parantezlerde istatistik değerleri verilmiştir.)

Birinci sütunda; savunma harcamalarını belirleyen değişkenler gösterilmektedir. Diğer iki sütunda, sırasıyla, silah ithalatı ve asker sayısını belirleyen değişkenler verilmiştir. Savunma harcamalarının en önemli belirleyicilerinden biri, ulusal savunma yani dışarıdan olabilecek saldırılara karşı korunma isteğidir. Bu dış saldırı tehdidinin kamuoyunda ve devlet

kademelerinde algılanma düzeyine bağılı olarak savunma harcamaları çok ya da az olacaktır. Savaş riski için ölçülen negatif ve anlamlı katsayılar dış savaş tehdidinin çok olarak algılandığı ülkelerin daha çok savunma harcaması yaptığını göstermektedir. Birinci sütundaki en çarpıcı sonuçlardan biri de sivil rejimlerin askeri rejimlere ve aynı şekilde otokratik ülkelerin ise demokratik ülkelere oranla daha çok savunma harcaması yaptıklarıdır. Bu sonuçlar literatürde sunulan sonuçlarla paralellik göstermektedir. Ayrıca beklenildiği gibi savunma harcamalarının en fazla yapıldığı Ortadoğu ve Kuzey Afrika için sonuçlar anlamlıdır. Tropik ülkelerde ise daha az savunma harcaması yapıldığı görülmektedir.

İkinci sütunda sunulan regresyon sonuçları, silah ithalatı miktarının askeri rejim ve savaş değişkenlerine ek olarak, asker sayısının, askerin siyasetteki rolünün ve dış yardımların miktarı (beş yıl gecikmeli değerleri, GSMH içindeki payı) tarafından belirlendiğini göstermektedir. Asker sayısının, askerin siyasetteki rolünün ve dış yardımların yüksek olması ülkedeki silah ithalatını arttırmaktadır. Özellikle, silah ithalatı ile dış yardımlar arasındaki pozitif ve güçlü ilişki dikkati çekmektedir.

Son olarak, üçüncü sütunda asker sayısını belirleyen değişkenler sunulmuştur. Gelişmiş ülkelerin ve eski kolonilerin daha fazla askeri olduğu görülmektedir. Ayrıca, Ortadoğu ülkelerinin, savaş riskinin çok olduğu ülkeler ile otokratik ülkelerin de daha fazla asker bulundurması da anlaşılabilir ve beklenen bir sonuçtur (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004:175).

1.3.3. Dünyada Savunma Harcamaları

Dünyada soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte oluşan yumuşama sürecinin sonucu olarak başta Avrupa ülkeleri olmak üzere pek çok ülke savunma bütçelerini azaltma yoluna gitmişlerdir.

Batı dünyası da özellikle Avrupa (ve dolayısıyla AB) ülkeleri askeri güçlerinin caydırıcılığının yanında askeri maliyetlerini ordularını küçültmekten

başlamışlardır. Buna karşın toplamda askeri harcamalarını artırdıkları gözlemlenmektedir. Buradan; söz konusu ülkelerin ya da ülke gruplarının daha az sayıdaki askere karşılık daha büyük bütçeye dayalı bir güvenlik ve savunma konsepti geliştirmek istedikleri sonucu çıkarılabilir.

NATO kaynaklarına göre; ABD'nin 1980'de 2 milyondan fazla askeri varken, 2000 ve sonraki yıllarda bu sayı 1.5 milyonun altına düşmüştür. NATO'nun Avrupa kanadının toplam silahlı gücü, aynı yıllarda 3.5 ile 2.8 milyon kişi arasında oluşmuştur. NATO'nun toplam askeri gücü Soğuk Savaşın (Sovyet tehdidinin) devam ettiği 1980'de 5.6 milyondan fazla iken, bu savaşın bittiği 2000'li yıllarda güç indirimi ortalama %20 kadar olmuştur. Ülkelerin 1990 ile 2003 yıllarında istihdam ettikleri askeri güce ilişkin tablo aşağıdadır:

Tablo :3 Ülkelere Göre Yıllık Ortalama Askeri Güç (Bin Kişi)

Ülkeler	1990	2003
Belçika	106	42
Danimarka	31	22
Fransa	548	356
Almanya	545	285
Yunanistan	201	203
İtalya	493	325
Hollanda	104	53
Norveç	51	22
Portekiz	87	68
İspanya	263	135
Türkiye	769	823
İngiltere	308	214
Kanada	87	62
ABD	2181	1496
NATO Toplamı	5776	4334

Kaynak: www.hq.nato.int/docu/review/2004/issue1/graphics/contents/i1_st1_en.gif

Tabloya baktığımızda; 2003 yılı verilerine göre, AB'nin lokomotif gücü Fransa ve Almanya'nın toplam askeri gücü 643 bindir. Türkiye ise tek başına ikisinden toplamından yaklaşık 180 bin daha fazla bir askeri güce sahiptir (Kalaycı, 2006:88).

Bununla birlikte dünyadaki silahlanma ve savunma harcamalarının seyrini görmek açısından 2007 yılında en fazla savunma harcaması yapan 15 ülke aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo :4 2007 Yılında En Fazla Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke
(2005 sabit fiyatlarıyla, milyar ABD doları)

Derecesi	Ülke	Harcama Tutarı	Dünya Harcama Payı (%)
1	ABD	547	45
2	İngiltere	59,7	5
3	Çin	58,3	5
4	Fransa	53,6	4
5	Japonya	43,6	4
6	Almanya	36,9	3
7	Rusya	35,4	3
8	Suudi Arabistan	33,8	3
9	İtalya	33,1	3
10	Hindistan	24,2	2
11	Güney Kore	22,6	2
12	Brezilya	15,3	1
13	Kanada	15,2	1
14	Avustralya	15,1	1
15	İspanya	14,6	1

Kaynak: 2007 SIPRI Year Book Summary

Görüldüğü üzere; savunma harcaması yapan ülkeler sıralamasında ilk sırada yer alan ABD, dünya savunma harcamalarının yarısına yakınıni gerçekleştirmektedir.

Ayrıca komşu ülkeler ile ülkemiz için potansiyel tehdit olabilecek bazı ülkelerin savunma harcamalarına ilişkin tablo aşağıdadır.

Tablo: 5 : Türkiye'nin Askeri Çevresinde Yer Alan Ülkelerin Savunma Harcamaları

(2003 yılı fiyatlarıyla, milyon ABD doları)

Yıllar	Rusya	Bulgaristan	Yunanistan	Suriye	İran	İsrail	Ermenistan
1990	126.400	1.665	5.452	3.099	1.574	7.677	
1991	124.000	911	5.171	5.012	1.642	9.991	
1992	29.600	687	5.374	4.644	1.566	7.801	62.1
1993	26.100	519	5.245	3.676	1.967	7.985	34.6
1994	25.200	711	5.335	3.967	2.669	7.957	
1995	16.000	526	5.450	3.992	1.976	7.809	58.7
1996	14.100	359	5.776	3.710	2.234	8.202	50.6
1997	15.700	335	6.155	3.829	2.502	8.320	64.4
1998	10.000	388	6.707	4.150	2.641	8.620	63.5
1999	10.400	440	7.022	4.209	3.676	8.935	68.4
2000	14.100	453	7.410	4.826	5.626	9.330	69.3
2001	15.700	502	7.245	5.800	6.225	9.489	67.3
2002	17.400	506	7.111	5.857	5.026	10.484	66.5
2003	18.500	516	7.120	6.628	5.894	9.816	76.6
2004	19.300	505	7.712	6.626	6.772	10.098	80.2
2005	21.000	522	8.600		7.035	9.579	98.5

Kaynak :www.sipri.org

Tabloya baktığımızda çevre ülkelerin askeri harcamalarının istikrarlı bir artış gösterdiğini görmekteyiz.

1.4. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİYE ETKİLERİ

Türkiye'nin üzerinde bulunduğu hassas coğrafya, üzerinde yer alan devletleri hem askeri hem de ekonomik olarak güçlü olmaya mahkûm etmektedir. Bir ülkenin uluslararası arenadaki gücünü, caydırıcılığını ve saygınlığını belirleyen, çok değişik faktörler mevcuttur. Çağımızda strateji öngörüsünde bulunan kişiler ekonomik alanda sahip olduğunuz potansiyelin milli güç ve güvenliğiniz için artan ölçüde kritik bir alan oluşturduğunda hemfikirdirler.

Devletler organik yapılardır, hem varlıklarını sürdürmek hem de gelişmek isterler. Bu nedenle devletler için güvende olmak ve ekonomik kalkınma önemlidir. Ülkeler ulusal güvenliğini sağlarken aynı zamanda dengeleri bozmak istemez. Savunma harcamalarının gereğinden az yapılması ülke güvenliğini tehlikeye sokabilecek, gereğinden fazla harcama ise ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyebilecektir (Özer, 2006:3).

Öbür taraftan, askeri önceliklerle ekonomik öncelikler arasındaki açmaz büyümektedir. Çünkü askeri harcamalar, ekonominin rekabet gücünü çoğaltacak fırsatları devre dışı bırakmaktadır (Türköne, 2001).

Bu ortamda ülkelerin cevap vermek oldukları soru şudur: ülke bütçesinden ne kadar kısmı ulusal güvenlik için ayrıldığında ülke ekonomisinin dengeleriyle oynanılmamış olur ve ekonomik istikrara kavuşulur.

Savunma harcamalarının ekonomiye etkileri birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Araştırmacıların bir kısmı savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu etki yaptığını savunurken diğer bir kısmı ise olumsuz etki yaptığını diğer bir kısmı ise hiçbir etkisinin olmadığını savunmuştur.

Araştırmacılar ekonomik büyümenin yanında savunma harcamalarının enflasyon, istihdam ve diğer ekonomik faktörlere etkilerini de incelemişlerdir. Bu faktörlerden bazılarının etkileri aşağıda açıklanmaktadır.

1.4.1. İstihdam Üzerindeki Etkisi

Ulusal savunma sanayimizin geliştirilmesi için yapılacak olan savunma harcamaları, ülkemizde kronikleşen işsizliğe bir çözüm olabilecektir. Ülkemizde emek yoğun üretime uygun emek arzı çok fazladır. Özellikle savaş tehdidi altında mühimmat ve çok fazla teknoloji gerektirmeyen savunma ürünleri talep eden ülkelere ihracat yapılabilecek, bununla birlikte işsizliğin azaltılmasına katkı sağlanabilecektir.

Bununla birlikte askeri teknoloji çok hızlı bir şekilde ilerleme göstermektedir. Askeri donanım ve ürünlerin üretimi çok karmaşık, ileri bilgi düzeyine sahip nitelikli işgücünü gerektirmektedir. Ülkemizde gerçekleştirilen son dönemlerdeki projelerde Türk mühendislerinin katkısı göz ardı edilemez olsa bile teknoloji olarak dışa bağımlı kalındığı takdirde gelişmiş ülkelere beşeri sermaye ithal edilmek zorunda kalınacaktır.

Ayrıca savunma harcamasını gerçekleştiren Türk Silahlı Kuvvetlerinde görevli muvazzaf personelin yanında askerlik vazifesi nedeniyle yaklaşık 500.000 er ve erbaş askerin istihdam edilmesiyle mevcut işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır.

1.4.2. Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişki üç şekilde açıklanabilir:

(1) Savunma Sanayi'nin üretim yapısından dolayı, maliyetin etkisiyle enflasyon artabilir. Silah sistemleri teknolojisinin üretim maliyetinin artması halinde bu sistemlerin ekonomik ömürlerini tamamlamadan askeri etkinliklerini kaybetmesinden dolayı yeni silah geliştirmek için yapılan harcamalar maliyeti artırarak enflasyona neden olabilir.

(2) Savunma Sanayisinin ihale sürecinde genellikle rekabetçi olmayan yolların izlenmesi, maliyet ve fiyat seviyesini artıran faktörler arasında

gösterilebilir. Ancak, bu etkinin genel enflasyon oranı içindeki büyüklüğünü, milli gelir içindeki savunmaya yönelik üretimin payı belirleyecektir.

(3) Satın alınan silahın ithal edilmesi enflasyonu artıracaktır.

Askeri alımların ithalat ile karşılanması sonucunda ödemeler dengesi açıkları oluşabilir. Bu açıkların kapatılması enflasyonu yükselmesi için baskı unsuru olmaktadır. Askeri alımların iç tedarikle karşılanması halinde, kaynakların ülke ekonomisine tekrar kazandırılması söz konusudur. Ayrıca istihdamın artması, döviz kaynaklarının başka alanlarda kullanılabilecek olması, uzun dönemde teknolojik gelişmelerin getireceği maliyet azalışları ve savunma sektörü dışındaki üretim sahalarının kazanımları gibi avantajlar ekonomiyi rahatlatıcı ve enflasyonu düşürücü yönde etkiler yaratır.

Dikkate değer diğer bir husus, Savunma Sanayisinin bazı alt kollarının ithal ikamesi niteliği taşımasıdır. Üretilen malların bir bölümünün ihracatı ile ülkeye yeni kaynakların aktarılma imkânı olmaması halinde, üretim faktörlerinin silah üretimine kaydırılmasıyla, ekonomideki mevcut arz artan toplam talebi karşılayamayacaktır. Bu ise, enflasyonun artışı ve mevcut yaşam standardının düşmesi anlamını taşıyacaktır. Gelişmiş ülkeler, silah transferi yolu ile, bu maliyet artışlarını geliştirmekte olan ülkelere aktarabilmektedir. Ancak, ihracat imkanları azaldığında maliyet artışları gelişmiş ülkelerde de enflasyona neden olabilmektedir (Sonbudak,1997:151-152).

Ayrıca, savaş dönemlerinde askeri harcamalardaki çok büyük ve ani artışlar talep şokları oluşturabilmektedir. Ekonomide oluşan talep şoku sonucunda enflasyon meydana gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'da yaşanan hiperenflasyon, bu duruma bir örnek teşkil edebilir.

Diğer taraftan, Türkiye'de, özellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda, terör örgütü ile yapılan mücadele ve ordunun yeniden yapılanma süreci girmesiyle askeri harcamaların ülkede yaşanan enflasyon üzerine etkilerinin olduğu kabul edilmektedir. Askeri harcamaların yüksek maliyetlerinin

karşılanabilmesi için çözüm genellikle vergi artışları olmaktadır. Bu durumda vergiler, enflasyonun oluşumunu hızlandırıcı yönde etki yapmaktadır (Sezgin,2004:33).

Terörle mücadelenin en yoğun olduğu yıllar, savunma harcamalarının enflasyon üzerindeki etkilerinin en çok hissedildiği dönemler olmuştur. Buna ilişkin tablo aşağıdadır.

Tablo-6: 1990-1995 Yılları Arasında Savunma Harcamalarının Enflasyona Etkisi

Yıllar	Enflasyon Oranı (%)	Savunma Harcamaları /GSMH	Bütçe Açığı (TL)
1990	60.3	3.5	-11.781.842
1991	66.0	3.7	-33.316.635
1992	70.1	3.8	-47.328.039
1993	66.1	3.9	-133.104,960
1994	125.5	4.0	-150.838.637
1995	78.9	4.0	-314.943.850

Kaynak: DİE, BÜMKO ve U.S. ACDA Military/ Expenditures and Arms Transfers 1997

Görüldüğü üzere, terörün en yoğun olduğu dönemlerde savunma harcamalarının Gayri safi milli hasıla içindeki payının artışına paralel olarak enflasyon oranı da artış göstermekte ve bütçe açığı artmaktadır.

Ülkemizde son dönemlerde enflasyon rakamlarının tek haneli rakamlara düşmesi, olumlu bir gelişmedir. Ancak enflasyonla dönemsel olarak düşüşlerden daha çok uzun vadede uygulanacak mali program ve politikaların başarısıyla devamlılık sağlanabilecektir.

1.4.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi

Ödemeler bilançosu (ödemeler dengesi); bir ülkede yerleşik kişilerin belirli bir dönem boyunca yabancı ülkede yerleşik kişilerle yaptıkları tüm ekonomik ilişkilerin sonucunu gösteren sistematik bir kayıttır. Bir yıl içerisinde o ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini göstermektedir (Seyidoğlu, 1998:340).

Hızla gelişen teknoloji ve silah sistemlerindeki ilerlemeler dolayısıyla çok kısa sürede demode olan ve etkinliğini kaybeden silahların yerine yenilerinin alınması veya modernize edilmeleri gerekmektedir. Bu modernizasyon çalışmaları ülke ekonomisine ciddi yük getirmekte, çoğunlukla ithal olan silah sistemlerinden dolayı dış ticaret dengesi bozulmaktadır. Türkiye dışa bağımlılıktan kurtulmadan ödemeler dengesi üzerindeki bu baskının ortadan kalkması mümkün değildir.

Türkiye'nin dışa bağımlılığının azaltılması milli savunma sanayisinin güçlendirilmesiyle olacaktır. Başlangıçta savunma sanayisinin geliştirilmesine yapılacak harcamaların, teknoloji transferlerinin vb. daha fazla ödemeler bilançosu açığına sebebiyet vereceği sanılsa da uzun vadesi etkisi olumlu olacaktır.

Şöyle ki; Savunma sanayi; kısa ve uzun dönemde ödemeler dengesi üzerinde farklı neticeler ortaya çıkarmaktadır. Kısa vadede, özellikle ileri teknoloji gerektiren sanayi dallarında üretim ve Ar-ge tesislerinin kurulması ve verimli işletilmesi çok büyük dış kaynakları gerektirecektir. Bu durumun dövizle olan çok fazla ihtiyaçtan dolayı ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkileri olacaktır. Bu olumsuz etkinin kısa sürede üstesinden gelinmesi, yerli katkı oranının artırılmasına, dolayısıyla savunma sanayi ile ülkenin genel sanayi yapısının kısa sürede entegre olmasına bağlıdır.

Kısa vadede olumsuz etkileri olmasına rağmen, genel olarak, uzun vadede savunma sanayinin ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkileri olduğu kabul görmektedir. Ulusal savunma sanayi altyapısına yapılan yatırımlar sonucu; uzun vadede yerli üretim oranının artırılması ve yeni yatırımların uyarılmasıyla kısa dönemin aksine döviz açığının kapatılmasında faydalı etkiler gösterecektir.

Bununla birlikte savunma sanayinde yapılan ihracatın, bir süre sonra ülkelerin kazanacağı prestij sonucunda diğer sanayi dallarında da rekabet gücünü yükselterek ihracat imkânlarını artıracaktır (Şimşek, 2003:195-196).

Geçmiş yıllardaki savunma harcamalarının ödemeler dengesi üzerindeki etkilerini ele almak açısından 1990-1995 yılları arasındaki silah ithalatının toplam ithalat ve cari açık içerisindeki payını aşağıdaki tabloda görmekteyiz.

Tablo 7 : 1990-1995 Yılları Arasında Türkiye'nin Silah İthalatı

(1995 yılı fiyatlarıyla, Milyon ABD Doları)

Yıllar	Silah Sistemleri İthalatı	Toplam İthalat	Silah Sistemleri İthalatı / Top.İthalat	Silah Sistemleri İthalatı / Cari Açık
1990	1.379	25.630	5.4	14.7
1991	1.326	23.260	5.7	17.7
1992	1.076	24.600	4.4	13.2
1993	1.258	30.590	4.1	8.9
1994	1.128	23.850	4.7	22
1995	700	35.710	2.0	5

Kaynak: U.S. ACDA Military Expenditures and Arms Transfers 1997

Geçmiş yıllara baktığımızda ülkemizin silah ithalatının 1985-1995 yılları arasında toplam ithalat içerisinde oldukça yüksek bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Ancak son dönemlerde savunma sanayinin geleceği açısından umut vaat edecek gelişmeler söz konusudur. Savunma sanayi ihracatımız son yıllarda ithalatımızı geçmiştir. Milli Savunma Bakanlığı verilerine göre Türkiye, savunma ürünleri ithalatı açısından dünya ülkeleri arasında 3'üncü sıradayken; 2006 yılında 11'inci sıraya düşmüştür. İhraç eden ülkeler arasında ise Türkiye 2002'de 31'inci sıradayken; 2006'da 21'inci sıraya

yükselmiştir. Türkiye`de savunma sanayiini geliştirme çabaları, ağırlıklı 1974 Kıbrıs ambargosundan sonra bir politika olarak şekillenmeye başlamıştır. Artık, her türlü zırhlı araçlar, deniz araçlarının çoğunluğu, komuta kontrol sistemleri, elektronik harp sistemleri, atış kontrol sistemleri, haberleşme sistemleri, gözetleme sistemleri ve belirli güdümlü silahlar milli imkânlarla tasarlanıp Türk Silahlı Kuvvetleri`nin kullanımına verilmektedir. Bu ürünlerde ciddi ihracat başarıları da sağlanmaya başlanmıştır. Hazır alıma ise son alternatif olarak ve mutlaka yerli katkı şartları ile başvurulmaktadır (www.tumgazeteler.com, 02.05.2009).

Yerli katkıya örnek olarak; en son icra edilen savunma sanayi fuarlarında sergilenen TSK envanterindeki piyade erinin kullandığı ve G-3 Piyade tüfeğinin yerini alacak silahın üretimi yerli sanayimiz ve mühendislerimiz tarafından geliştirilmektedir. Bu ve buna benzer gelişmeler ülkemizi dışa bağımlılıktan kurtaracak, motivasyon kazandıracak ve dış ticaret dengesi pozitif olmasına katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte üretilen silah sistemlerinin ihraç edilmesi ile ülkenin saygınlığı artacak, diğer ihraç ürünlerinin de dış piyasalarda rekabet gücü artacaktır.

1.4.4. Sanayi Üzerindeki Etkisi

Ülkelerin dışa bağımlı olmadan kendi kendilerine yeterliliklerini kazanmaları ancak güçlü bir sanayi ile mümkündür. Bu noktadan hareketle bağımsız bir sanayi kolu olan savunma sanayimizin de amacı, savunma teknolojilerinin tümünü üretebilecek kapasiteye sahip olmaktır.

Savunma sanayinin öncelikli amacı, askeri ve siyasi amaçlar olsa da ekonomiye büyük katkılar sağlayacağı da bir gerçektir. Bugün baktığımızda gelişmiş olan ülkelerin hepsi sanayileşmiş olan ülkelerdir. Bu sanayileşmiş olan ülkelerin büyük bölümü aynı zamanda silah sistemleri üreten ve ihraç eden ülkelerdir. Savunma sanayinin gelişmesiyle buna bağlı alt imalat sektörleri de gelişecektir.

Savunma sanayimizi geliştirerek yeterliliğimizi kazanma yerine diğer ülkelerden hibe yoluyla zamanında alınmış silah ve donanımlar güncelliğini kaybetmekle birlikte, yedek parçaları vb. nedenlerle bizi dışa bağımlı kılmakta ve kaynak transferine neden olmaktadır. Ayrıca müttefikimiz iken çıkar çatışmasına girdiğimiz ülkeler bize uygulayacakları ambargolar ile silahlı kuvvetleri zor durumda bırakabilecektir. Yedek parçası olmayan ve bakımı yapılmayan uçak uçamaz, mühimmatı olmayan tank işlevini yerine getiremez.

Savunma sanayisinin ülke ekonomisi üzerindeki etkileri aşağıdaki gibi sıralanabilir :

Sanayi üzerindeki olumlu etkiler :

- Savunma sanayi Türkiye’de olmayan sanayi kollarının kurulmasını ve yan sanayisinin kurulması ile gelişimini hızlandıracaktır.
- Savunma sanayinin işbirliği için olduğu hammadde ve girdi sağlayan sanayi kollarının kapasite kullanım oranlarının artırılmasına neden olur. Atıl kapasitelerin kullanılmasını sağlar.
- Savunma sanayinin çıktısı olan ürünlerde zaman içinde belli bir kalite ve standardın yakalanması sağlanır.
- Savunma sanayi silah sistemleri ile ilgili teknoloji transferleri sağlar. Ülkenin arge çalışmaları artar ve teknolojik seviyesi gelişir.
- Savunma sanayi nitelikli işgücü gerektirdiğinden dolayı nitelikli işgücünün yetişmesini teşvik eder ve önayak olur.

Sanayi üzerindeki olumsuz etkiler:

- Savunma sanayisinde uzmanlaşan nitelikli işgücünün başka sanayi kollarında istihdam edilmesi güçtür. Savunma sanayide oluşacak bir gerileme nitelikli işsiz insanlar anlamına gelir.

- Sivil sanayide kullanımı olmayan ürünler üreten sanayi kollarının gelişmesi sonucunda kârlılık söz konusu olursa diğer sanayi kolları yerine savunma sanayi de faaliyet gösterilmesi tercihleri sanayileşme içerisinde çarpık bir dağılım oluşturabilir.
- Savunma sanayisinde üretilecek olan mamullerin ihtiyaçtan fazla üretilmesi, ihtiyacın doğru tespit edilememesi gibi durumlarda ekonomide kaynak israfına yol açacaktır.
- Ar-ge harcamalarına ayrılan bir kısım kaynakların sonuçsuz kalması kaynak israfına neden olabileceği gibi diğer alanların kaynağından kesintiye neden olacaktır.
- Savunma sanayisinin birçok sivil sanayi ile entegrasyonu yapısal olarak mümkün değildir (Özer,2006:47-48).

1.4.5. Teknolojik Gelişme ve Ar-ge Üzerindeki Etkisi

Yaşadığımız yüzyılda teknolojik anlamda bağımsızlık, toplumsal refah ve lider toplum olabilmek için önkoşullardan birisidir. Teknoloji ile kazanılan rekabet gücü ekonomik güce dönüşmektedir. Lider ve süpergüç olarak adlandırılan devletlere baktığımızda teknolojiyi elde etmiş, güçlü bir savunma sanayisine sahip ülkeler oldukları görülmektedir. Bu ülkeler ordularını en ileri teknoloji ile uygun maliyetlerde donatmakta, hiçbir kısıtlama ve ambargo endişesi olmadan uluslar arası arenada etkinlik sağlamaktadırlar. Bunun yanında savunma sanayisinin gelişmesiyle birlikte arge faaliyetlerini ülke içinde gerçekleştirmekte, elde edilen çıktı yeni üretim modelleri, nitelikli uzman kadro ve maliyet avantajları olarak geri dönmektedir (Özer, 2006:51).

Nitekim büyük önder Mustafa Kemal ATATÜRK geleceğin ilim ve teknoloji çağı olduğunu görmüş ve “Arkadaşlar, bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar elde ettiği zaferler memleketimizi gerçek kurtuluşa kavuşturmuş sayılamaz. Bu zaferler ancak gelecekteki zaferlerimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Askeri

zaferlerimizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.” diyerek Türkiye’nin yeni yol haritasını çizmiştir. Bu hedefe henüz ulaşamamıştır. Ancak ülkemizin ve savunma sanayimizin vizyonu bu olmalıdır.

Türkiye jeopolitik konumu itibarıyla hassas bir bölgede bulunmaktadır. Dolayısıyla bölgesel etkinlik sağlamak ve caydırıcılık için güçlü bir silahlı kuvvetlere sahip olmak zorundadır. İleri teknoloji ancak bedeli ödenerek alınabilir. Ancak hiçbir zaman üretici ülke teknolojisini tam manasıyla vermez. Patenti ve üretim hakkını saklı bırakır. Mühimmat ve yedek parça olarak kendisine bağımlı kılar. Bunun ötesinde satış sözleşmelerine ekleyeceği bir maddeyle kendisinin istemediği ülke ve gruplara kullanılmasını engeller.

Gelişmekte olan ülkeler savunma harcamalarını planlarken özgün tasarımlar ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi için daha fazla kaynak ayırmak zorundadırlar. Aksi takdirde hiçbir zaman karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olamayacakları gibi savunma harcamaları içerisindeki teknoloji satın alma maliyetleri de hiçbir zaman düşmeyecektir.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN SAVUNMA YAPILANMASI VE SAVUNMA HARCAMALARININ PLANLANMASI

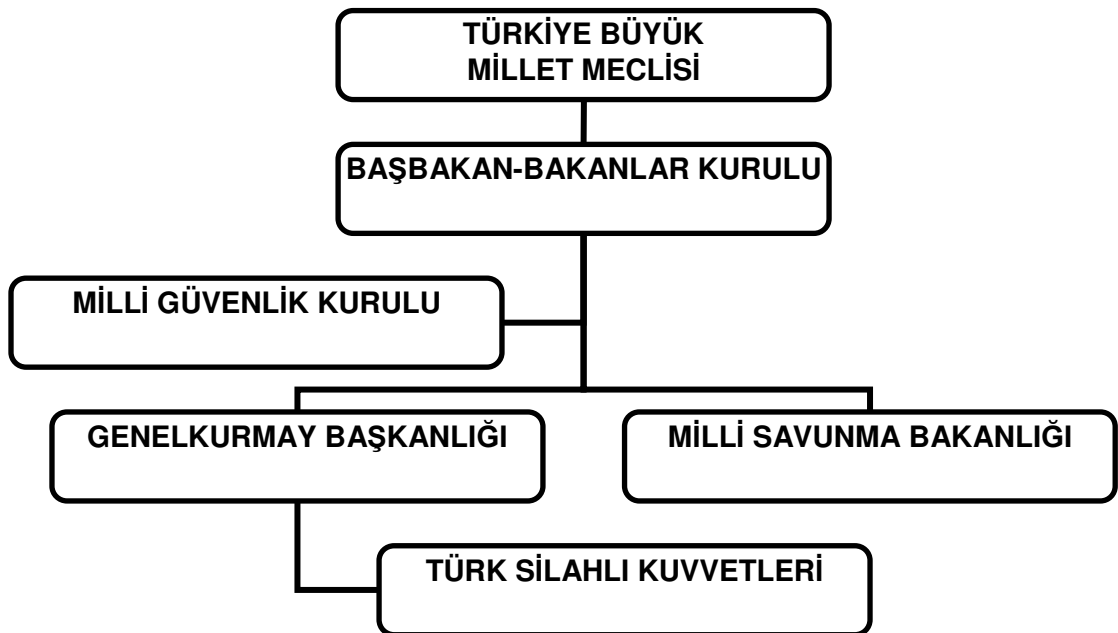
2.1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ SAVUNMA YAPILANMASI

2.1.1. Türkiye Cumhuriyeti Savunma Yapılanması

Türk Silahlı Kuvvetlerinin yeri, temsili ve kullanımı Anayasa’da düzenlenmiştir. 1982 Anayasasının 92’nci maddesinde; Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisine verilmiştir (Anayasa,1982). Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta olup, görevlerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur.

Türkiye Cumhuriyetinin savunma teşkilatlanma yapısı aşağıdaki şekilde görülmektedir.

Şekil-1 Türkiye’nin Savunma Yapılanması

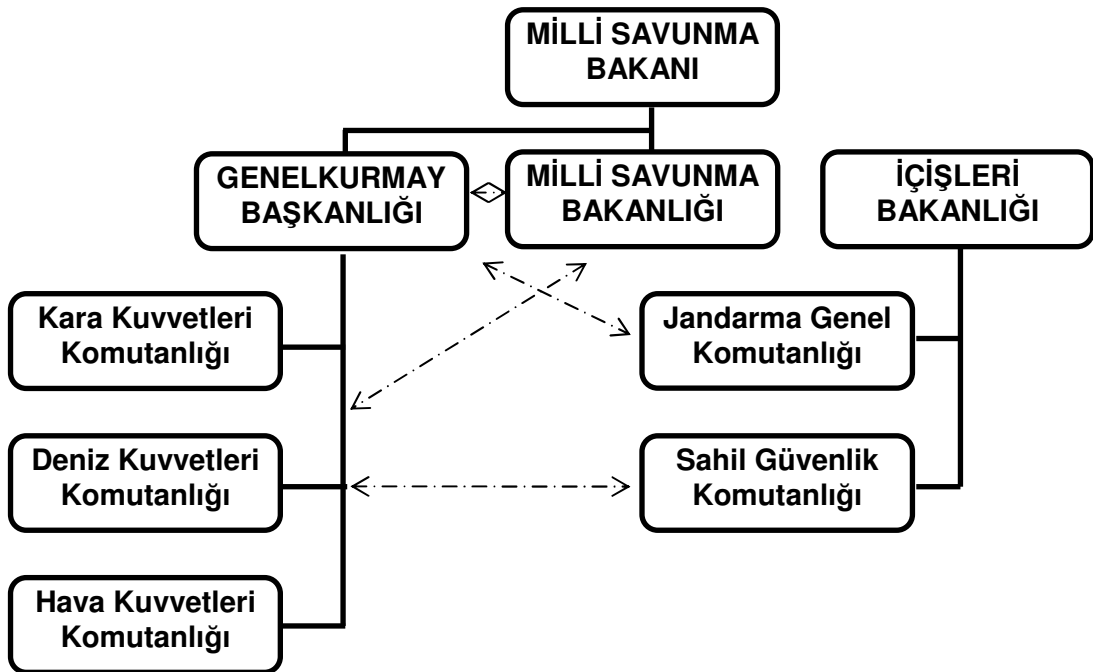
KAYNAK : MSB, Beyaz Kitap, 1996, Ankara

2.1.2. Türk Silahlı Kuvvetleri Teşkilat Yapısı

Türk Silahlı Kuvvetlerinde Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı Genelkurmay Başkanlığı çatısı altında Milli Savunma Bakanlığına bağlıdır. Jandarma Genel Komutanlığı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası olup, Silahlı Kuvvetlerle ilgili görevleri, eğitim ve öğrenim bakımından Genelkurmay Başkanlığına, emniyet ve asayiş işleriyle diğer görev ve hizmetlerin ifası yönünden İçişleri Bakanlığına bağlıdır. Sahil Güvenlik Komutanlığı da aynı şekilde silahlı kuvvetlerle ilgili görevi yönünden Deniz Kuvvetleri Komutanlığına, diğer görev ve hizmetlerin yürütülmesi açısından İçişleri Bakanlığına bağlıdır (MSB, 1996).

Türk silahlı kuvvetlerinin teşkilat yapısı ve organik bağlantıları aşağıdaki şekilde görülmektedir.

Şekil-2 Türk Silahlı Kuvvetleri Teşkilat Yapısı

KAYNAK : Beyaz Kitap, 1996, MSB Ankara

Türkiye'nin savunma bütçesini kullanan birimlerden olan Jandarma Genel Komutanlığı diğer kuvvetlerden farklı olarak müstakil bir bütçeye sahiptir. Jandarma Genel Komutanlığının bütçesi İçişleri Bakanlığı bünyesinde, bu bakanlıktan ayrı olarak hazırlanır.

Jandarma Genel Komutanlığı 2803 sayılı Kanunda; "Türkiye Cumhuriyeti Jandarması emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren silahlı, askeri bir güvenlik ve kolluk kuvveti" olarak tanımlanmıştır.

2.2. SAVUNMA HARCAMALARININ PLANLANMASI

Savunma harcamaları ülkelerin milli güvenliğinin sağlanması amacıyla planlanır ve gerçekleştirilir.

Milli güvenlik, 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununda "devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunması ve kollanması" şeklinde tanımlanmıştır.

Aynı kanunda milli güvenlik siyaseti ise şu şekilde tarif edilmiştir. "Milli güvenliğin sağlanması ve milli hedeflere ulaşılması amacı ile Milli güvenlik kurulunun belirlediği görüşler dâhilinde Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan bir siyasettir." (MSB, 1998:12-13).

Savunma harcamalarının planlanması öncesinde ülkenin savunma politikası belirlenir. Belirlenen politika çerçevesinde savunma harcamalarına tahsis edilecek kaynakların boyutu belirlenir.

2.2.1. Savunma Politikalarının Oluşturulması

Savunma harcamalarına yönelik stratejik planlama yapılırken bazı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu değerlendirmeler:

- Ülke güvenlik menfaatleri ve taahhütleri,
- Tehdit kabulleri ve tehdidin değerlendirilmesi,
- Savunma politika ve stratejisinin belirlenmesi,
- Politik ve stratejik değerlendirmelere göre ihtiyaç duyulan silah sistemlerinin alınması ve askeri kuvvet yapısının geliştirilmesidir (Maliye Bakanlığı, 1993:13-14).

2.2.1.1.Savunma Politikalarının İlkeleri

Türkiye'nin uzun tecrübeler sonucunda geliştirdiği savunma politikasının temel ilkeleri şu şekilde sayılabilir:

- Yurtta ve dünyada barışın tesis ve devamının sağlanması için gerekli bütün tedbirleri almak,
- Her türlü uluslar arası gerginliğin azaltılmasına, adil ve sürekli barışın sağlanmasına bütün imkânları ile katkıda bulunmak,
- Milletin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini korumak,
- Savaşı önlemek için mümkün olan tüm tedbirleri almak,
- Ortak savunma sistemlerinde yer alarak kendisine verilecek sorumlukları yerine getirmektir (Hima, 1997:30-31).

2.2.1. 2. Tehditlerin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi

Türkiye'nin milli savunma politikasına esas olarak, Soğuk Savaşın ve bloklar arası mücadelenin sona ermesi sonucunda, küreselleşmeye yönelik yeni bir dünya düzeni arayışına gidilmesi, tehdit kavramlarını da değiştirmiştir. Tehdit kavramı daha önce belirgin ve kitlesel iken 21. yüzyıl başlarında çok yönlü, çok boyutlu ve değişken bir hale gelmiş, ortama belirsizlikler hâkim olmuştur.

Bu yeni tanımlamalar doğrultusunda tehditlerin kimlerden ve nelerden kaynaklandığı dikkate alınarak tehdit yeniden sınıflandırılmıştır. Buna göre tehditler;

- Bölge ve devletten kaynaklanan tehditler,
- Ulus üstü gruplardan kaynaklanan tehditler,
- Teknolojinin tehlikeli kullanımından kaynaklanan tehditler,
- Zayıflayan yönetimlere sahip devletlerin edilgen tehditleri,
- Saldırgan devletlerin yarattığı tehditler,
- Birleşik amaçlı istihbarata ait ortaklıkların yarattığı tehditler,
- Çevre ve sağlığa saldırı amaçlı tehditler olarak sınıflandırılabilir (Küçükşahin ve Akkan, 2007:46).

Türkiye'nin savunma politikalarına esas olarak algıladığı tehditler arasında ;

- Yunanistan ile süregelen; Kıbrıs ve Ege Sorunları (Adalar, Kıta Sahanelığı, Kara Suları), Batı Trakya Türklerine uygulanan baskılar, Türkiye'nin Avrupa Birliğı ile son zamanlarda hızlanan ilişkilerini engelleme hareketleri;
- Suriye'nin Türkiye'den toprak ve Fırat sularının paylaşımı ile ilgili istekleri ve PKK terör örgütüne destek faaliyetleri;
- Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı özellikle de Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmeler;
- İran'ın benimsediğı dini rejimi ihraç etmeye yönelik sergilediğı davranışlar ve tüm karşı çıkmalara rağmen sürdürdüğü nükleer enerjiyi güçlendirme faaliyetleri yer almaktadır (Altun, 1998:69-73).

2.2.1.3. Savunma Politikalarının Tespiti

Yukarıda sayılan ilkeler doğrultusunda belirlenen tehditlere karşı oluşturulacak savunma politikası birbiriyle bağımlı dört temel soruya verilecek cevaplardan meydana gelir. Bu sorular şunlardır;

- Devletin hayati öneme haiz milli menfaatleri nelerdir?
- Bu menfaatlerin zarar görmesi önlemek ve bu hedefleri gerçekleştirmek için izlenen ve izlenmesi gereken en iyi yollar hangileridir? Hangi araçlar kullanılmakta ve kullanılması gerekmektedir?
- Bu araçları oluşturmak için kullanılan kaynaklar nelerdir ve nasıl kullanılmalıdır?
- Güvenlik menfaatleri ile savunma amaç ve araçlarının tayini ve kaynakların kullanımı bakımından devletin karar verme süreci ne gibi özellikler arz etmekte ve nasıl işlemektedir? Nasıl bir karar verme süreci, ne gibi özellikler arz etmekte ve nasıl işlemektedir? Nasıl bir karar mekanizması gerekmektedir? (Hima, 1997:30-31).

Belirlenen savunma politikası ve stratejisine uygun kuvvet yapısının oluşturulması büyük önem arz etmektedir. Jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle çok yönlü dış ve iç tehdide maruz Türkiye'nin milli güvenlik siyasetini destekleme, imkân ve kabiliyetine sahip bir askeri güce ulaşması, bu gücü koşulların ve çağın ihtiyaçlarına göre idamesi ve geliştirmesi Türkiye'nin savunma politikası ve stratejisinin temel taşlarını oluşturmaktadır (MSB, 1998:15-17).

Mevcut konumu itibariyle, yeni tehdit ve risklerin yoğunlaştığı Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu üçgeninin merkezinde yer alan Türkiye'nin jeostratejik mevkiinden kaynaklanan bu durumun, bugüne kadar olduğu gibi 21'nci yüzyılda da değişmeyeceği ve Türkiye'nin öneminin ve yenedünya düzenindeki yerinin daha da artacağı değerlendirilmektedir.

2.2.2. Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi (PPBS)

Ülkemizde, Milli Savunma Planlama Faaliyetleri, Türkiye'nin Milli Askeri Stratejisi (TÜMAS) ve devamı konseptler ışığında, hedef alınan kuvvet yapısı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi(PPBS) sürecine uygun olarak yürütülmektedir (SSM,2009).

2.2.2.1. Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sisteminin Tanımlanması

Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi(PPBS) Türk Silahlı Kuvvetlerinin kuvvet yapısının teşkili, çağın gereklerine göre geliştirilmesi, harbe hazırlık düzeyinin yükseltilmesi, işletme, bakım ve sefer stoklarıyla idamesi, inşaat ve alt yapı faaliyetlerinin yönlendirilmesi gibi amaçlarla ayrılmış milli bir yönetim sistemidir. Bu sistemin oluşturulmasındaki diğer amaçlar ise dış kaynakların etkin, ekonomik ve zamanında kullanılmasını ve kontrolünü sağlayarak bu kaynakları en uygun yerlere aktarmaktır (Altun, 1998:32).

Planlama, Programlama ve Bütçeleme sisteminde planlama, orta (10 yıl) ve uzun vade (11-20 yıl) için askeri strateji ile stratejik hedeflerin ve kuvvet yapısının belirlenmesi işlemidir.

Programlama, planlama ile tespit edilen hedeflerin kaynaklar bazında nasıl gerçekleştirileceğinin bir zaman boyutu üzerinde projelendirilmesi işlemidir.

Bütçeleme ise, On yıllık Tedarik Programlarında (OYTEP) belirtilen muhtemel kaynak tahsislerinin her yıl için o bütçe yılında nereye, ne maksatla ve ne kadar tahsis edileceğinin kararlaştırılması işlemidir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'ne kaynak tahsisinin değerlendirmesi safhasında; genel ekonomik göstergeler, büyüme hızı, dış ticaret dengesi, fiyat ve maliyet artışları, dış yardım ve kredi imkânları, kalkınma planları, hükümet programı, yürürlükte bulunan programlar ve yükümlülükler gibi

faktörler dikkate alınarak plan döneminde savunma harcamalarına ayrılacak kaynak boyutlarının tespit edilir (MSB, 1998:117).

2.2.2.2. Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sisteminin Safhaları

Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi dört aşamada gerçekleştirilmektedir.

Birinci aşama; Türkiye'nin Milli Askeri Stratejisinin (TÜMAS) oluşturulması aşamasıdır. TÜMAS, Türk Silahlı Kuvvetlerinin izleyeceği milli askeri stratejileri gerçekleştirecek kuvvet yapısını, kuvvet yapısının meydana getirilmesindeki kuvvet özelliklerini, harekât planlarının temel esaslarını ortaya koyan ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan bir dokümandır.

İkinci aşama; harbe hazırlık durumu, kuvvet ihtiyaçları ve olası kaynakların değerlendirilmesi ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin on yıllık dönemine rehber olacak Planlama Programlama Direktifinin (PPD) hazırlanması aşamasıdır.

Üçüncü aşamada; Stratejik Hedef Planı(SHP), TSK İnsan gücü Planı, Seferberlik Planı ve Mali Plan hazırlanır.

- SHP, TSK'nin orta vadede (10 yıl) kuvvet yapısı, modernizasyon, harbe hazırlık, harekâtı idame, inşaat alt yapı hedef ve faaliyetlerini ortaya koyan; uzun vadede (20 yıl) ise, gerçekleştirilecek hedefleri belirten temel planlardan birisidir. Ve iki yılda bir revize edilerek yayınlanır.

- TSK İnsan gücü Planı, SHP esas alınarak TSK'nin ihtiyacının karşılanması maksadıyla insan gücü planlamasıdır. Bu plan 6 yıllık dönemler halinde hazırlanır ve 2 yılda bir revize edilir.

- Seferberlik Planı, personel ve lojistik seferberlik planı olarak ayrı ayrı hazırlanır ve her yıl yenilenir.

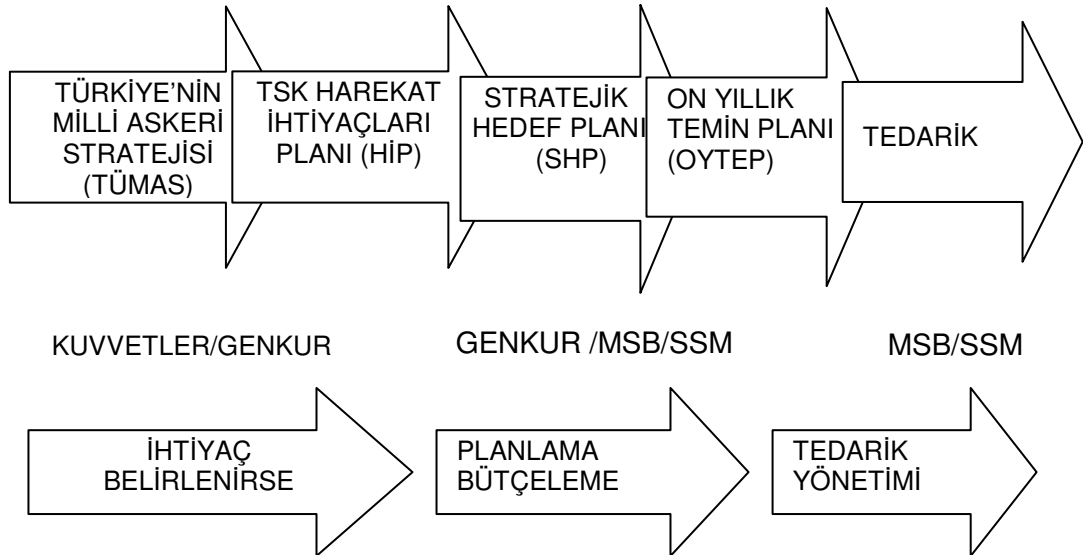
- Mali Plan ise, TSK'nin SHP'sin destekleyecek, mali kaynaklarının tahsisine esas kriter ve miktarları ortaya koyan plandır. Bu plan, Kuvvetler

bazında modernizasyon, seferi stok, idame-işletme gibi fonksiyonel harcama gruplarına tahsisleri gösterir.

Dördüncü aşamada ise, On Yıllık Tedarik Programları (OYTEP) hazırlanır. Kaynakların 10 yıllık dönem içinden nereye ve hangi miktarda tahsis edileceği programlanan OYTEP, çift sayılı yıllarda hazırlanır. TSK'ye tahsisi muhtemel kaynakların değerlendirmesi yapılırken; genel ekonomik göstergeler, büyüme hızı, dış ticaret dengesi, fiyat ve maliyet artışları, dış yardım ve kredi imkanları, kalkınma planları, hükümet programı, yürürlükte bulunan programlar ve yükümlülükler gibi etkenler çerçevesinde, plan döneminde savunma harcamalarına ayrılacak kaynak boyutlarının ne olabileceği değerlendirilir (Uçar, 2003:10-11).

Sürece ilişkin şekil aşağıdadır.

Şekil : 3 Türkiye'nin Savunma Planlama ve Tedarik Sistemi

Kaynak : Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM)

2.2.3. Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM)'nce Yürütülen Faaliyetler

Ülkemizde savunma sanayinin geliştirilmesi ve savunma sistemleri projelerinin hayata geçirilmesi Savunma Sanayi Müsteşarlığı tarafından yürütülmektedir.

Türk Silahlı Kuvvetleri ile diğer güvenlik kurumlarının sistem ihtiyaçlarını karşılamak SSM'nin en önemli görevidir.

3238 sayılı Kanun ile Müsteşarlığa tevdi edilen ikinci önemli görev ise ulusal savunma sanayisinin geliştirilmesidir. Güçlü bir savunma sanayisi altyapısı, ulusal güvenlik stratejisinin temel unsurları arasında yer almaktadır. Caydırıcılığın ve bağımsızlığın olmazsa olmaz koşulu olan kendi kendine yeterli bir savunma sanayisi; askeri-stratejik, ekonomik ve politik açılardan hayati önem taşımaktadır.

Yürütülmekte olan proje faaliyetleri ile savunma sanayisinin geliştirilmesine yönelik diğer tüm faaliyetler kapsamında ihtiyaç duyulan uluslararası savunma sanayi işbirliği imkânlarını araştırmak ve dış politika hedefleri ile uyumlu bir şekilde hayata geçirmek SSM tarafından üstlenilen diğer bir görevdir

SSM tarafından 20 yıldır yürütülen proje faaliyetleri kapsamında ülkemizde önemli bir savunma sanayi alt yapısı tesis edilmiş olmakla beraber, bunun arzu edilen seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir. Son yıllarda, ihtiyaç makamının desteği ve SSM tarafından uygulanmaya başlanan yurt içi geliştirme projeleri ile savunma sanayisinin stratejik bir yetenek olarak gelişimi yönünde önemli sonuçlar alınmaya başlanmıştır (SSM, 2009).

3. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ FİNANSAL KAYNAKLARI VE SAVUNMA BÜTÇESİ

3.1. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ KAYNAKLARI

Türkiye'nin temel sorunlarının başında, ülkenin savunma harcamalarının finansmanının sağlanması gelmektedir. Savunma harcamalarından hiçbir şekilde ödün verilemez ve kısmi olarak bile vazgeçilemez. Çünkü "savunma", Türk milletinin varlığının güvencesidir.

Bunun yanında Türkiye'nin ikinci önemli hedefi, ekonomik ve sosyal kalkınmadır. Türkiye, milli güvenliği ile birlikte ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını gerçekleştirmek amacından da vazgeçemez.

Türkiye, bu iki amacına ulaşabilmek için:

- Ulusal kaynaklarını olanakları ölçüsünde artırarak, bu kaynaklardan etkin bir şekilde yararlanmak,
- Ulusal kaynakların haricindeki dış kaynakların en iyi koşullarla kullanılmasını, bunların ulusal kaynakların sürekli tamamlayıcısı olmasını sağlamak zorundadır. Ancak tabii ki asıl olan ulusal kaynakların yeterliliğidir.

Her iki sorunun çözümünü sağlayacak asıl güç, ulusal çabalardan oluşacaktır. Ulusal çabalar, ulusal kaynaklarla desteklenir. Bu kaynakların geliştirilmesi, mevcut potansiyellerin somut kullanım aşamasına getirilmesi sürekli yatırım yapılmasına ve bu yatırımların yaygınlaştırılmasına bağlıdır. Ulusal kaynakların istenilen seviyede elde edilmesi demek ülkenin refahı ve kalkınması için gerekli olan tüm kaynakların elde edilmesi demektir (Baykal, 1988).

Bu açıklamalardan sonra savunma harcamalarının kaynaklarını oluşturan ulusal kaynaklar ve dış kaynaklar hakkında bilgi verilecektir.

3.1.1. Ulusal Kaynaklar

Geleneksel ve sosyo-ekonomik nitelikteki görev ve sorumlulukların gerektirdiği savunma, eğitim ve sağlık gibi hizmetler toplumun tüm kesimlerini ilgilendirmektedir. Bu çerçevede savunma hizmetlerinin ağırlığı dünya siyasetindeki gerginlik ve sorunlarla yakından ilişkilidir. Zamanımızın orduları da modern kuruluşlar haline gelmiş olup, ulusal kaynakların önemli kısmını kullanmaktadırlar (Maliye Bakanlığı, 1993:14).

Ülkemizin savunma harcamalarının kaynakları;

- Millî savunma bütçesinden tahsisli kaynaklar,
- Savunma Sanayi Destekleme Fonu kaynakları
- TSK Güçlendirme Vakfı (TSKGV) Kaynakları,
- Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi,
- Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi,
- Geri Ödemeleri Hazine Müsteşarlığı bütçesinden yapılan yabancı devlet veya firma kredileri,
- Millî Savunma Bakanlığının özel kanunlara dayanan gelirleridir (MSB, 2000).

3.1.1.1. Millî Savunma Bütçesi

Türkiye'de savunma harcamalarının büyük bir kısmı Millî Savunma bütçesinden karşılanmaktadır. Milli savunmanın bütçe içindeki payı ile birlikte bazı harcama kalemlerinin yıllar içindeki seviyesi Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo:8 Milli Savunma ve Bazı Harcama Kalemlerinin Bütçe İçindeki Payı (2007-2009)

BİN YTL	2007	2008	2009*
	BÜTÇE PAYI(%)	BÜTÇE PAYI(%)	BÜTÇE PAYI (%)
HARCAMALAR	100.00	100.00	100.00
II-Savunma Hizmetleri	5.80	5.62	5.64
Askeri Savunma Hizmetleri	5.74	5.57	5.58
Sivil Savunma Hizmetleri	0.05	0.05	0.05
Dış Askeri Yardım Hizmetleri	0.01	0.01	0.01
Savunmaya İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri	0.00	0.00	0.00
Sınıflandırmaya Girmeyen Savunma Hizmetleri	0.00	0.00	0.01
Sınıflandırmaya Girmeyen Ekonomik İşler ve Hizmetler	0.01	0.01	0.01
V-Çevre Koruma Hizmetleri	0.09	0.10	0.10
Atık Yönetimi Hizmetleri	0.00	0.00	0.00
Atık Su Yönetimi Hizmetleri	0.00	0.00	0.00
Kirliliğin Azaltılması Hizmetleri	0.03	0.03	0.04
Doğal ortamın ve Bio Çeşitliliğin Korunması	0.05	0.05	0.05
Çevre Korumaya İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri	0.00	0.00	0.00
Sınıflandırmaya Girmeyen Çevre Koruma Hizmetleri	0.00	0.01	0.01
VII-Sağlık Hizmetleri	5.53	5.73	5.20
Tıbbi Ürünler, Cihaz ve Ekipmanlara İlişkin İşler ve Hizmetler	0.00	0.00	0.00
Ayakta Yürütülen Tedavi Hizmetleri	1.12	1.22	1.29
Hastane İşleri ve Hizmetleri	4.14	3.85	3.58
Halk Sağlığı Hizmetleri	0.18	0.20	0.26
Sağlık Hizmetlerine İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri	0.02	0.02	0.03
Sınıflandırmaya Girmeyen Sağlık Hizmetleri	0.06	0.45	0.04
IX-Eğitim Hizmetleri	12.60	13.49	13.32
Okul Öncesi ve İlköğretim Hizmetleri	5.88	5.95	5.77
Ortaöğretim Hizmetleri	2.71	2.84	2.85
Ortaöğretim Sonrası Mesleki Eğitim Hizmetleri	0.31	0.00	0.00
Yükseköğretim Hizmetleri	2.48	2.84	2.87
Seviyeye Göre Sınıflandırılmayan Eğitim Hizmetleri	0.41	0.36	0.38
Eğitime Yardımcı Hizmetleri	0.53	0.67	0.73
Eğitime İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri	0.12	0.16	0.19
Sınıflandırmaya Girmeyen Eğitim Hizmetleri	0.18	0.66	0.54

* 2009 yılı Mart ayı gerçekleşme rakamlarıdır.

Kaynak : Maliye Bakanlığı(BÜMKO)

Tabloya baktığımızda savunma hizmetleri için ayrılan kaynakların bütçe içindeki payının azalan bir seyir izlediği görülmektedir.

Savunma hizmetlerinin kaynaklarına ilişkin olarak, 1987-2000 döneminde yapılan toplam savunma harcamalarının;% 86'sı savunma bütçesi, %14'e yakını SSDF, % 0,5 kadarı da TSKGV kaynaklıdır. SSDF ile TSKGV 'nin fonları esas olarak askerî teçhizat alımına ve yerli askerî teçhizat üretimine kaynak sağlamaktadır. Savunma bütçesinin ise 2001 yılında % 23'ü askerî teçhizat alımına ayrılmıştır (Günlük-Şenesen, 2002:37).

3.1.1.2. Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)

Ulusal kaynaklardan olan SSDF, Savunma Sanayi Müsteşarlığı(SSM) yönetiminde kullanılmaktadır. SSM; ihale açar, değerlendirir, uygulamaları izler ve kamuoyunu bilgilendirir. SSM 1989 yılında SAGEB'in statüsünün değiştirilerek Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasıyla teşkil edilmiştir (Günlük-Şenesen, 2002:38-48).

Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF), 13 Kasım 1985 tarih ve 3238 sayılı Kanunun 12. maddesi ile T.C. Merkez Bankası nezdinde, Savunma Sanayini Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) emrinde kurulmuştur. SSDF, 1984 yılından sonra kaynak oluşturmak maksadıyla oluşturulan fonlardan biridir. Bu fonun kuruluş amaçlarından biri, savunma alanında dış piyasalara açılacak modern bir savunma sanayi kurabilmektir. Ayrıca, Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)'nin oluşturulması ile silah üretimi alanlarına yapılacak yatırımlara genel bütçe dışında, farklı kaynaklara dayanan, sürekli ve istikrarlı kaynak sağlanması amaçlanmıştır (Türkaslan, 1994: 164-182).

SSDF'nin kaynakları şunlardır:

- Gelir ve kurumlar vergisi payı,
- Akaryakıt tüketim vergisi payı, (1998'de kaldırıldı)
- Alkol ve tütün satışlarından alınan pay (2003'te kaldırıldı)
- Bedelli askerlik ödemelerinden alınan pay,

- Milli piyango hasılat payı ve müşterek bahis gelirlerinden alınan pay,
- 1989-1993 döneminde Milli Savunma Bakanlığı bütçesi ile Genel Bütçe'den ayrılan paylar,
- Hafif silah satış geliri hâsılatından alınan pay,
- Fon malvarlığı gelirleri ve diğer fonlardan aktarmalar,
- Alınan dış krediler
- Bağış ve yardımlar (Türk,2007: 29).

SSDF'nin GSMH içindeki payı Tablo 9'da görülmektedir.

Tablo 9 : SSDF'nin GSMH İçindeki Payı (1990-2005)

Yıllar	GSMH İçindeki Pay (%)
1990	0,39
1991	0,37
1992	0,31
1993	0,27
1994	0,23
1995	0,25
1996	0,32
1997	0,42
1998	0,43
1999	0,39
2000	0,33
2001	0,45
2002	0,35
2003	0,19
2004	0,27
2005	0,26

Kaynak : Muhasebat Genel Müdürlüğü

Savunma Sanayi Destekleme Fonunun, GSMH içindeki oranları 1990-1994 yılları arasında azalma görülmekte, fonun GSMH içindeki en yüksek oranı 2001 yılında gerçekleşmiştir (Türk,2007: 30).

3.1.1.3. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) Gelirleri

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV), Türkiye'nin milli harp sanayisinin geliştirilmesini ve yeni harp sanayi dallarının kurulmasını sağlamak, harp silah araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunma amacıyla, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları adları altında kurulmuştur. 17 Haziran 1987 tarih ve 3388 sayılı kanun ile bu üç vakfın mal varlıkları, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı adı altında toplanmıştır. 26 Eylül 1987 tarihinde de vakıf, faaliyete geçmiştir (Türk,2007: 31).

TSKGV'nin silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna katkısı, yerli silah üreten şirketleri kurmak ya da ortak olmak şeklindedir. Aselsan, Havelsan, İşbir Elektrik, Roketsan ve Tusaş bu girişimlere örnektir. TSKGV'nin katkısı, modernizasyon programının ilk yıllarında daha yüksek olmakla birlikte, sonraları azalmış ve yılda ortalama %1,5 şeklinde gerçekleşmiştir.

TSKGV'nin gelir kaynaklarını;

- Bağışlar,

- Vakıf varlıkları,

- Girişim karları, oluşturmaktadır. 1987-2000 döneminde TSKGV'nin en önemli gelir kaynağı; bağışlardan daha çok faiz gelirleri, iştirak kar payları ve kambiyo gelirleri olmuştur (Günlük-Şenesen, 2002:53-56, 72).

3.1.2. Dış Kaynaklar

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarının finanse edilmesi için, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra gelişmiş ülkeler tarafından, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapılan dış yardımlar önemli hale gelmiştir. Hatta dış yardım kaynak dar boğazını çözecek sihirli bir değnek olarak görülmüştür. Türkiye'nin savunma amaçlı aldığı dış yardımlar, ABD Güvenlik Yardımı ve Nato Enfrastrüktür(Altyapı) Fonlarından oluşmaktadır (Uçar, 2003:18).

Savunma harcamalarının finansmanı ve ekonomik kalkınma için kaynak yetersizliği durumunda dış kaynaklar gerekli olabilmektedir. Dış kaynakların artırılması, çeşitlendirilmesi, daha etkin hale getirilmesi, özet olarak en iyi koşullarda Türkiye'nin sürekli kullanımına açık tutulması, akılcı ve köklü bir dış politikanın yürütülmesiyle gerçekleştirilebilir (Baykal, 1988).

3.2. TÜRKİYE'NİN SAVUNMA BÜTÇESİ

3.2.1.Savunma Bütçesi

Tam kamusal hizmet olan savunma hizmetinin iki yönü vardır. Bunlardan birincisi, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, ikincisi ise saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır. Hem caydırıcılık hem de saldırıya karşı konulması barış zamanında askeri eğitim, araç-gereç ve malzeme için harcama yapılmasını gerektirir (Aslan, 1998:249-250).

Bu harcamaların en büyük finansman kaynağı ülkenin tahsis ettiği savunma bütçesidir. Bu bölümde hep tartışıla gelen savunma bütçesinden tasarruf edilip edilemeyeceği, savunma bütçesinin kendine has özellikleri ve diğer bütçelerden farklılıkları, savunma bütçesini etkileyen faktörler ve Türkiye'deki savunma bütçesinin düzeyi ve bileşimi hakkında bilgi verilecektir.

3.2.1.1.Savunma Bütçesinin Niteliği

Savunma bütçeleri diğer bütçelerden bazı farklılıklar gösterir. Bu farklılıklardan bazıları şunlardır:

- Görece daha fazla karmaşık olması ve savunma ekonomisi disiplinine konu olması,
- Çok sayıdaki harcama kalemini kapsamaması,
- Tüm kayıtlı gelir ve giderleri göstermemesi,

- Azgelişmiş ülkeler için sürekli açık vermesi,
- Taşıdığı unsurlar itibariyle ne kadar gizliliğe ve açıklığa dayanıyor olduğunun bilinmemesidir (Kalaycı, 2006:86).

Ülkemizde 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu gereğince, Türk Silahlı Kuvvetleri faaliyet raporlarını kamuoyuna yayımlamakta ve bilinmesi gerektiği ölçüde bilgi verilmektedir.

Savunma bütçelendirmesi savunma bakanlığının teçhizat, personel, altyapı ve programları için mali kaynakların tahsis edilmesi sürecidir. Bu sürecin sonunda savunma bütçesi ortaya çıkar. Bu bütçe savunma bakanlığı ve bağlı kurumlar için belirli bir sürede öngörülen kaynakların ve operasyon maliyetlerinin tanımlanmış görünümünü içerir.

Savunma bütçeleri sayesinde:

- Kamu fonları belirlenmiş öncelikler için tahsis edilir,
- Fonlar hesabı verilebilir şekilde harcanır ve
- Seçmenler, komşu ülkeler ve diğer uluslararası aktörler yönetimin savunma konularındaki planları hakkında uygun bir biçimde bilgilendirilir.

Bütçelendirme sürecinde stratejik ortam, mali kaynakların yeterliliği ve askeri operasyonlara ya da barış destek operasyonlarına katılma ihtimali gibi pek çok etken dikkate alınmalıdır.

Bütçede beklenmeyen dalgalanmalar da devam eden programları olumsuz etkileyebilir. Bu nedenlerle, bütçeler yıllık olarak onaylanmaktaysa da, uzun vadeli düşünülmeli ve ulusal güvenlik politikası ile uyumlu olması sağlanmalıdır (TESEV, 2006).

3.2.1.2.Savunma Bütçesinin Düzeyi

Hem dünyada hem de Türkiye’de savunma harcamalarının düzeyinin kesin olarak tespiti zordur. Çünkü bu harcamalara ilişkin bilgiler kritik önem taşımakta, ülke menfaatleri açısından yabancı ellere geçmemesi

gerekmektedir. Savunma harcamalarının düzeyi ve oluşumu demokratik sistemlerde bile devlet sırrı olarak kabul edilmektedir. Savunma bütçelerinin siyah programlar olarak adlandırılan kısmı hakkında kamuoyu yeterince bilgilendirilmez (Brozoska,1995).

Burada akla gelen başka bir konuda savunma bütçesinin düzeyinin ne kadar olması gerektiğidir. Savunma bütçesinin düzeyine karar vermek, çok zor bir konudur. Milli savunmaya ayrılacak bütçenin GSMH gibi bir üst sınırı vardır. Asıl olan optimal seviyenin yakalanmasıdır. Böylece, hem milli varlık hem de milli refah birlikte sağlanmış olur. Ekonomik yönden az gelişmiş ülkelerde kaynakların sınırlı olması, bu kaynakların tahsisinde daha akılcı davranmayı zorunlu kılmaktadır. Savunmaya tahsis edilen kaynakların en küçük bir israfa neden olmayacak şekilde değerlendirilmesi ve minimum maliyetle, maksimum hizmet ve savunma üretiminin sağlanması zorunludur. Böylece daha az kaynak ile daha çok savunma hizmeti gerçekleştirerek, savunmanın ekonomi üzerindeki baskısı azaltılabilecektir.

Ancak savunma harcamalarında yapılan tasarruflar diğer taraftan ülkenin geleceğine mal olabilir. Örneğin; önceden öngörülemeyen bir savaşın çıkması durumunda gerekli teçhizat ve donanımı olmayan bir silahlı kuvvetin kısa bir sürede bu donanımları sağlaması, tedarik etmesi ve savaşa hazır hale gelmesi mümkün değildir. Barış zamanında gerekli önlemler alınarak her an hazırlıklı olunmalıdır.

3.2.1.3. Savunma Bütçesini Etkileyen Diğer Faktörler

Stratejik politikalar ve kıt kaynaklar savunma bütçesini etkileyen en önemli unsurlardır. Buna rağmen, bazı ülkelerde savunma bütçeleri belirli bir düzeyde sabitlenmiştir. Bu düzeyin belirlenmesinde esas alınan kriterler şunlardır:

- Halihazırdaki savunma harcamasının bir yüzdesi (aşamalı bütçelendirme)
- Gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYİH) bir yüzdesi,

- İttifak şartlarına bağılı olarak (örneğin bütün yeni NATO üyeleri GSYİH'lerinin %2'sini savunmaya harcamayı taahhüt ederler) tespit edilen bir düzey,
- Diğer ülkelerin kişi başı ya da GSYİH yüzdesi olarak yaptıkları savunma harcamalarının ölçüt alınması sonucu tespit edilen düzeydir (TESEV, 2006).

3.2.2. Türkiye'nin Savunma Bütçesi

Ülkemizde savunma bütçesi diğer harcama türlerinde olduğu gibi cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları şeklinde sınıflandırılır. Cari harcamalar; personel ve personel dışı diğer harcamalardan, yatırım harcamaları; bina inşaatı ve teçhizat giderlerinden, transfer harcamaları ise, personele ücret borçları, kamulaştırma harcamaları, Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilere verilen burslar ve NATO'ya üyelik aidatını içermektedir (Günlük-Şenesen, 2002).

Son beş yıllık dönemde artan bütçe açıkları, mali yönetimin en önemli problemlerinden ve uğraş alanlarından birisi olmuştur. Artan iç ve dış borçlanmanın yüksek faizleri, ithalat-ihracat dengesizliği, sosyal güvenlik kurumlarının finansman dengesinin giderek bozulması, jeopolitik konum ve sınırlarımızdaki gelişmeler neticesinde artan savunma ve güvenlik harcamaları ve kısır siyasi çekişmelerin getirdiği ekonomik krizler, bütçe açıklarının en temel sebepleri olmuştur (Özbaran, 2004:136).

Bütçe açığı, bir devletin gelirlerinden fazla harcama yapmasıdır. Dolayısı ile yapılan harcamalar vergi gelirleri ile karşılanamayacak durumda ise ortaya çıkan açık başka bir kalemlle finanse edilecektir. Aslında önemli olan parasal finansmanın hangi yollarla sağlandığı değildir. Sorun sağlanan kaynağın nerelere harcandığı ve geri dönüşümlü olup olmadığıdır. (www.ekodialog.com, 20.04.2009)

Savunma harcamalarına bu anlamda ele alırsak savunma harcamalarından kısa vadede bir geri dönüşüm beklemek olanaksızdır.

Savunma harcamalarının ülkenin varlığı için gerekli, risk kabul etmeyecek ölçüde önemli harcamalardır. Bu nedenle diğer sosyal refah harcamalarının geri dönüşümleri ile kıyaslamak yanlış olacaktır. Çünkü savunma harcamalarında yapılacak gereksiz bir tasarruf ülke için ciddi sıkıntılara sebebiyet verebilecektir. Ancak bu savunma kaynaklarının rasyonellikten uzak bir biçimde harcanacağı anlamına da gelmemektedir.

Türk bütçe sisteminde kamu harcamaları, son döneme kadar ikili bir yapıyla tasnif edilmiştir: Ekonomik tasnif ve idari-fonksiyonel tasnif. Ekonomik tasnifte; kamu harcamaları cari, yatırım ve transfer harcamaları olarak ayrıma tabi tutulmuşken idari fonksiyonel tasnifte ise, faaliyetlerin yerine getirilmesinde ve sürdürülmesinde “hizmeti” esas alan bir yaklaşım benimsenerek kamu harcamaları, gerçekleştirilen hizmetlere göre (eğitim, sağlık, savunma, genel idare vb.) ayrıma tabi tutulmuştur (Özbaran, 2004:115).

Türkiye’nin savunma bütçesine ilişkin 2006-2007 yıllarına ait veriler Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo:10 Türkiye’nin Savunma Bütçesi (2006-2007)

	TUTAR (BİN TL)		GSYH PAYLARI (%)		BÜTÇE PAYLARI (%)	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri	178.126.033	204.067.683	23,5	23,9	100,0	100,0
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	19.001.460	22.257.921	2,5	2,6	10,7	10,9
a. Savunma-Güvenlik	7.630.456	7.599.215	1,0	0,9	4,3	3,7
Milli Savunma Bakanlığı	6.031.024	5.989.954	0,8	0,7	3,4	2,9
Jandarma Genel Komutanlığı	1.012.038	954.891	0,1	0,1	0,6	0,5
Emniyet Genel Müdürlüğü	587.394	654.370	0,1	0,1	0,3	0,3

(Kaynak : TC Maliye Bakanlığı Bütçe Gerekçesi, 2009 : 32)

Tabloya baktığımızda savunma ve güvenlik için ayrılan bütçenin her yıl artış gösterdiği, buna karşın GSYH ve bütçe içindeki payının azalış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir.

4. BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARININ FIRSAT MALİYETİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ

4.1. SAVUNMA HARCAMALARININ FIRSAT MALİYETİ VE OPTİMUM SEVİYESİ

4.1.1. Fırsat Maliyeti Kavramı

Yaşanılan dünyada isteklerin sonsuz, kaynakların kıt olması bireylerin ve toplumların hangi isteklerinin karşılanması konusunda bir karar vermelerini ve seçim yapmalarını zorunlu kılar. Bir seçimin yapılması, kıt kaynakları sınırsız isteklerden bir bölümünü gidermek için kullanmaktan vazgeçilmesidir. Diğer bir ifade ile bir şey elde etmek için bir takım şeylerden vazgeçilmesini, değiş-tokuşu gerektirir. İktisat literatüründe bir şeyi elde etmek için vazgeçilen en iyi alternatife “fırsat maliyeti” denir.

Başka bir deyişle; fırsat maliyeti üretilen malın maliyetinin o malı üretmek için üretiminden vazgeçilen başka bir malın maliyetiyle ölçülmesidir. (Turanlı,1995:6) Ekonomide fırsat maliyeti; belirli bir mal ya da hizmeti elde edebilmek, herhangi bir faaliyeti, yatırımı v.b gerçekleştirebilmek için, diğer mal ve hizmetlerden belirli oranlarda vazgeçmek olarak tanımlanabilir.

Buna ilişkin olarak üretim imkânları eğrisinden de hatırlanacağı üzere ülkenin kaynakları sınırlıdır. Ülkeler elindeki imkânlarıyla üretebilecekleri mal ve hizmetler arasında tercihlerde bulunmak durumundadırlar. Aynı birim kaynakla 1 tane okul mu yoksa 3 adet tank mı üretilmeli? Burada birisi diğerinin fırsat maliyetini oluşturmaktadır.

4.1.2. Savunma Harcamalarının Fırsat Maliyeti

Savunma harcamaları üretken ekonomi karşısında fırsat maliyet oluşturmaktadır (Değer ve Sen,1995: 294). Diğer bir ifade ile savunma harcamalarının maliyeti, savunma harcamalarının dışındaki eğitim, sağlık, çevre, adalet, üretim gibi sivil sektördeki harcamaların fırsat maliyeti

biçiminde ifade edilebilir. Ülkeler veya toplumlar kaynakların kıt olmasından dolayı savunma hizmetleri ile diğer tüm mal ve hizmetlerin üretilmesi arasında bir tercih yapmak zorunda bulunmaktadırlar. Bu durumda, daha fazla savunma hizmeti ancak diğer mal ve hizmetlerden fedakârlık yapmak pahasına elde edilmektedir.

Örneğin; yaklaşık olarak bir vakıf üniversitesinin maliyetinin 20 milyon TL, 220 dönümlük bir arazi üzerine kurulacak arıtma tesisinin 12 milyon avro(25.920 milyon TL), 100 yataklı bir hastanenin maliyetinin 11.500.000 TL, 16 derslikli bir okulun 600.000 TL maliyetini, 2008 yılı gerçekleşen savunma harcamasıyla (16.173.933.000TL) kıyasladığımızda bu harcamanın fırsat maliyeti olarak 26.956 adet okul, 1406 hastane ve birer arıtma tesisi veya bir üniversiteye sahip olabileceğimizi görmekteyiz(www.bumko.gov.tr, www.kurtalan.gov.tr, www.abvizyon.com, www.memurlar.net, 14.07.2009).

Sivard (1993) yaptığı çalışmasında, savunma harcamaları genellikle birçok ülkede, toplam kamu harcamaları içinde çok önemli bir oranda olup, eğitim ve sağlık harcamalarından oransal olarak daha fazla paylara sahip bulunduğu belirtmektedir. Buna karşı, dünyadaki birçok ülkede bireyler yeterli düzeyde sağlık hizmeti alamamakta, dört kişiden biri okuma yazma bilmemektedir. Dünya nüfusunun beşte biri her gün açlığa mahkûm bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, askeri harcamalarının yarısından daha az bir maliyetle yılda bir temel sağlık ve tedavi hizmetleri paketiyle 10 milyon kişinin sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmektedirler (Sivard, 1993:5).

Gelişmekte olan ülke ekonomileri, bütçelerinde savunma hizmetleri için büyük kaynak ayırırsa, bu durumun kamu ve özel harcamaları ne kadar azalttığını ve ülkenin büyüme hedefinden ne kadar saptığını tahmin etmek, savunma harcamalarının optimum seviyesini belirlemede önem arz etmektedir. Çünkü, bir tarafta ülkelerin savunma harcamalarının ve artan maliyetlerinin yarattığı ve toplumun gelişmesi için gerekli olan fırsat maliyetler, diğer tarafta ülkenin gelişmesi için gerekli olan harcamalar ve

onun yarattığı ülke savunması için gerekli olan fırsat maliyetlerin değiş tokuşu söz konusudur. Ülkelerin savunma derecesi ve gelişmişlik düzeyi için verecekleri karar optimum seviyenin belirlenmesinde ön plana çıkmaktadır.

Birçok ülkede gerek toplam kamu harcamalarının gerekse GSMH'nin önemli bir oranını oluşturan savunma harcamaları için ayrılan kaynaklar, büyüme için son derece önemli olabilecek alternatif kullanım alanlarından kısılarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, savunma harcamalarının, ülkenin gelişmesini ve iktisadi büyümesini hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilmesi pahasına gerçekleşmektedir.

Ancak savunma, ülkenin varlığının devamı ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hizmettir. Adam Smith'in "Savunma zenginlikten önemlidir" sözü, ülkelerin varlığının devamı ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hizmet olduğunu desteklemektedir (Seyidoğlu, 1993: 327).

4.1.3. Savunma Harcamalarının Optimum Seviyesi

Serbest ve tam rekabet koşullarını taşıyan bir piyasada talep, harcanabilir gelirin bir fonksiyonu iken savunma harcamalarında talep, mevcut teknolojinin veya potansiyel düşmanın fonksiyonudur. Talepler arasındaki bu yapısal fark, özellikle ihtiyaçların çok iyi tespit edilmesini zorunlu kılmaktadır. Burada en önemli husus "ne kadar savunma harcaması yapılması" gerektiğinin ortaya konulmasıdır (Bümko,1993).

İşte bu noktada savunma harcamalarının optimum seviyesini tespit edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ancak optimum noktasının belirlenmesinde savunma harcamalarının kendine has özellikleri dolayısıyla çeşitli zorluklar mevcuttur. Aşağıda optimal düzeyin belirlenmesinde karşılaşılan zorluklar ve savunma harcamalarının vazgeçilemez oluşu nedeniyle tek çıkış noktası olarak görülen kaynakların rasyonel kullanımına değinilecektir.

4.1.3.1. Optimal Seviyenin Belirlenmesindeki Zorluklar

Savunma için ne kadar para harcanmalıdır? Diğer bir ifadeyle bir ülkede optimal savunma harcamaları ne kadar olmalıdır? Bu sorunun cevabı tüm ülkeler için önem taşımaktadır. Çünkü savunmaya çok fazla kaynak ayrılması, dolayısı ile aşırı savunma harcamaları büyümeyi erteleyecektir. Çok az kaynak tahsisi ise, büyümeyi istikrarsızlık veya kargaşaya yol açmak suretiyle tehdit edecektir (Değer and Sen, 1995: 297).

Savunma harcamalarının optimal düzeyinin belirlenmesine ilişkin iki yaklaşım vardır.

- Birinci yaklaşım: Savunma bir kamusal mal olarak tanımlandığından kolektif tüketim mantığı gereği, optimal savunma harcamaları düzeyi; marjinal faydalar (MB) toplamının, marjinal maliyetlere (MC) eşit olduğu miktar kadar olacaktır. Buna göre optimal savunma harcamaları düzeyi $\Sigma MB = MC$ şeklinde ifade edilebilir (McGuire, 1995: 17).

-İkinci yaklaşım: Savunmanın oluşturacağı caydırıcılığa dayanmaktadır. Caydırma hizmet sonucu, saldırının olmamasıdır. Bu durumda bir tek hizmet düzeyi vardır ve bu değiştirilemez. Ancak caydırıcılığın ne kadar savunma harcaması ile sağlanacağı sorusu yanıtız kalmaktadır. Dolayısıyla saldırının olmaması biçimindeki savunma hizmeti ile harcama tutarı arasında bir ilişki kurulması gerekmektedir (Giray,2003).

Ancak bu yaklaşımların oluşturulmasında karşılaşılan zorluklar mevcuttur. Bu zorluklar iki başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan birincisi, savunma harcamalarının faydasının ölçülememesi, ikincisi ise, savunma harcamalarının ekonomik verimliliğinin belirlenmesidir.

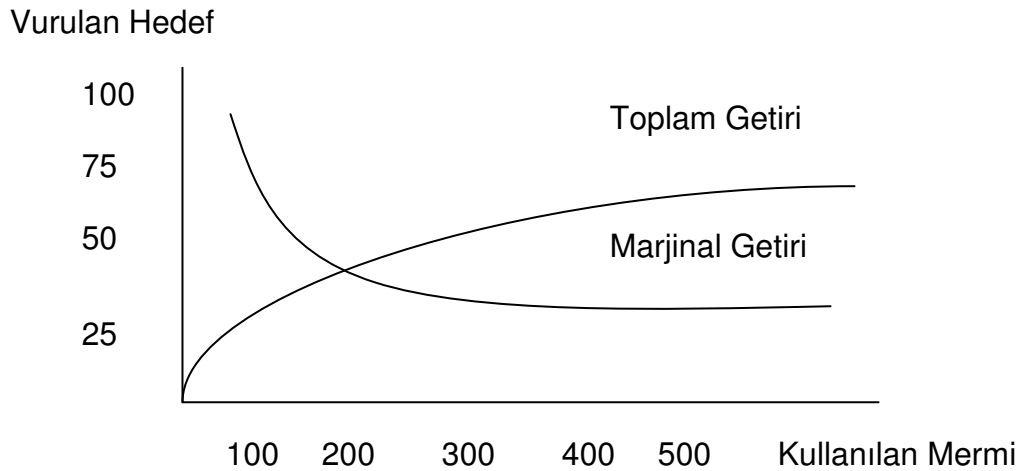
4.1.3.1.1. Savunma Harcamalarının Faydasının Ölçülememesi

Bir kamu harcamasının yapılmasıyla ne ölçüde bir fayda sağlandığını her zaman hesaplamak mümkün değildir. Kamu faaliyetlerinin çoğunda (milli savunma, adalet, emniyet, eğitim) sağlanan faydanın ölçülmesi çok zordur.

Bu nedenle maliyet-fayda analizi tekniği her türlü kamu yatırımlarına uygulanamaz. Bu analiz tekniği maliyet ve faydanın para birimi cinsinden hesaplanabildiği durumlar için geçerlidir.

Bunların yanında belirli bütçe kısıdı altında savunma hizmetlerinin faydasını maksimuma ulaştırabilmek için, savunma amaçları karşısında yapılan savunma harcamalarının etkisinin tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle savunma amacıyla yapılan harcamaların miktarını tespit ederken, yapılacak ek harcamanın ya da tahsis edilecek ek kaynağın sağlayacağı etkinlik ve koruma miktarını doğru tahmin etmek gerekmektedir. Bu tahmini yapabilmek için "Marjinal Analiz Yöntemi"nden faydalanılır (Mutlu, 1994). Marjinal Analiz Yöntemi Şekil 4'de görülmektedir.

Şekil 4: Savunmada Marjinal Analiz Yöntemi

Kaynak: C.J.Hitch Decision Making for Defence, Berkley University of California Press, 1966,S.66

Şekil-4'de göre, savunma harcaması arttıkça, savunma harcamasının marjinal getirisi düşmektedir. Eğer hedeflerin bir atışta vurulabilme olasılığının %50 olduğunu varsayarsak vurulacak hedef sayısı 100 ise, 100 atış yapıldığında 50 hedef vurulacak demektir. Bu durumda, 100 birimlik harcama %50 fayda sağlamaktadır. Ancak her hedef bir kez vurulabilir, çünkü tank bir kez vurulup tahrip edilir veya uçak bir kez vurulup düşürülür.

Buna göre, düşman kuvvetlerinin 50 uçağına karşı, tedarik edilen 100 mermiden fazlası kaynak israfı olmaktadır (Özer, 2006).

Savunma harcamalarından beklenen faydayı elde etmek için, tespit edilen ihtiyaç miktarının üzerinde tedarik edilen her mühimmata yapılan harcama fırsat maliyeti oluşturmaktadır. Fazla yapılan bu harcama sosyal refah seviyesini arttıran unsurlara yönlendirilmesi ülkenin kalkınmasını olumlu yönde etkilemektedir.

4.1.3.1.2. Savunma Harcamalarının Verimlilik ve Etkinliği

Savunma harcamalarında tahsis edilecek kaynağın belirlenmesinin yanında tahsis edilen kaynakların verimli ve etkin kullanılması da büyük önem taşımaktadır.

Verimlilik kavramı; icra edilen faaliyetlerin girdi ve çıktılarının sayısal olarak ölçülebildiği, faaliyetlerin ve sonuçların (faydaların) parasal olarak ifade edilebildiği durumlarda söz konusudur. Bir faaliyetin verimli sayılabilmesi için;

- Aynı girdi ile daha fazla çıktı sağlanması,
- Aynı çıktının daha az girdi ile elde edilmesi,

- Çıktının girdi artışından daha yüksek düzeyde artırılması gerekir.

Etkinlik kavramı ise, bir işletmenin veya örgütün tanımlanmış amaçlarına ve stratejik hedeflerine ulaşmak amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sonucunda, bu amaç ve hedeflere ulaşma derecesini belirleyen bir performans boyutudur. Etkinlik hedeflerin ne ölçüde başarıldığını ve bir faaliyetin planlanan etkisi ile gerçekleşen etkisi arasındaki ilişkiyi gösterir. Etkinlik verimlilikten farklı olarak daha çok amaç ve hedeflerle ilgilidir. Bir işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşp ulaşmadığını veya ulaşma derecesini gösterir. Yani “etkinliğin” ölçümü önceden amaç ve hedeflerin belirlenmesi ve daha sonra üretim süreci sonucunda gerçekleşen durumun söz konusu amaç ve hedeflerle karşılaştırılması şeklindedir. Bir faaliyetin “etkin” olarak ifade edilebilmesi için, söz konusu faaliyetin işletmenin, plan, program, amaç ve hedeflerine en iyi derecede yaklaşması gerekmektedir (Arslan, 2002:3-5).

Savunma harcamalarında verimli kullanım, askerî görev ve hedeflere ulaşmada olası yollardan en uygun, verimli ve ekonomik olanı seçmektir. Öncelikle en etkili silah sisteminin tespit edilmesi süreci söz konusudur. Ancak bu karar verildikten sonra etkinlik ve verimlilik de devreye girer. Etkinlik ve verimlilikte amaç, özel işletmelerdeki kar maksimizasyonuna benzer olarak stratejik askeri hedefin elde edilmesidir. Her iki durumda da amaç verimlilik ve etkinliktir. Ya da başka bir ifadeyle en uygun maliyetle en iyi sonucun elde edilmesidir.

Kamu harcamaları, niteliği itibariyle sosyal fayda sağlayan harcamalardır. Dolayısıyla bu harcamaların maliyeti tespit edilebilirse de verimliliğinin parasal olarak ölçülmesi zordur. Çünkü birtakım harcamalar (savunma, güvenlik, adalet gibi) yalnızca kamu sektörü tarafından gerçekleştirilebilir ve bu harcamalardan elde edilen bireysel faydaların hesaplanması neredeyse imkânsızdır. Ancak yarı-kamusal hizmet olarak nitelendirilen eğitim ve sağlık harcamaları sosyal faydalarının yanında özel, bireysel faydalarda sağlamakta ve özel sektör tarafından da sunulmaktadır. Bu nedenle bu harcamalarda verimliliği somut olarak (örneğin okutulan öğrenci; tedavi edilen hasta sayısı ile) ifade etmek mümkündür. Eğitim ve sağlık harcamalarının bu niteliğinden dolayı kamu sektörü bu harcamaları yaparken özel sektör ile rekabet halinde bulunabilir ve özel sektörün hizmet tekniklerinden yararlanılabilir.

Kamu harcamalarındaki verimlilikten genel olarak, kamu kaynaklarının israf edilmemesi ve yerinde kullanılmasını, aynı ödenekle daha fazla kişiye veya alana hizmet verilmesi veya aynı hizmetin daha düşük ödenekle sunulmasını anlamak gelmektedir (Arslan, 2002:11).

Savunma harcamalarının optimum seviyesinin belirlenmesi, savunma harcamalarından elde edilen faydanın parasal olarak ölçülememesi gibi zorluklar karşısında otoritelerce dikkat edilmesi gereken nokta savunma harcamalarının en rasyonel biçimde yapılması olmaktadır.

4.1.3.2. Savunma Harcamalarının Rasyonelliği

Silahlı Kuvvetler üstlendiği savunma işlevini yerine getirebilmek için, diğer işletmeler gibi birtakım kaynakları (ekonomik girdileri) tüketmek durumundadır. Bu amaçla, üstelik sadece Türkiye’de değil bazı istisnalarla dünyanın hemen her ülkesinde, kamu fonlarının bir bölümü savunma hizmetlerine ayrılmaktadır. Ancak, her ülkenin Silahlı Kuvvetleri barışta caydırıcı bir rol oynamakta ve savunma hizmetlerine gerçek bir tehdit veya savaş durumunda ihtiyaç hasıl olmaktadır. Askeri harekât için önemli bir talep olmaksızın uzun zaman periyotları geçirilmektedir. Netice itibarıyla, savunmaya ayrılan kaynakların etkin ve rasyonel kullanıldığının belirlenmesi bir zorunluluktur. Bu zorunluluk savunmaya tahsis edilen kaynakların bir bütün olarak ele alınmasını ve yönetilmesini gerektirmektedir.

Temel yaklaşım savunma sorunlarının, ekonomik sorunlar olduğunun daima hatırd tutulmasıdır. Savunma amaçları için kullanılan kıt kaynaklar, savunma dışı amaçlar için ayrılan fonlara uygulanan ekonomik inceleme ve araştırmalara konu edilmelidir. Savunma harcamaları, başka ihtiyaçları tatmin edecek başka alanlarda kullanılabilecek kıt kaynakların tüketilmesine neden olmakta ve savunma harcamalarının maliyeti, özel ve savunma dışı kamu sektöründe söz konusu kaynakların kullanım fırsatının azaltılması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Fırsat maliyetinin yüksek olması savunmaya ayrılan kaynakların miktarının tespitinde dikkatli olma zorunluluğunu getirmektedir. İlave olarak, savunma için ayrılan kıt kaynaklar en etkin biçimde kullanılmalıdır. Muhtelif tipleri arasında bir gemi, uçak veya tankı seçerken en yüksek performans karakteristiğine sahip olan tiplerin seçilmesi en iyi seçim demek değildir. Zira günümüz koşullarında daha yüksek bir performans düzeyi daha yüksek bir maliyetle eşanlamlıdır. Bu nedenle analizi yaparken ve hareket tarzını seçerken maliyetin ne olduğuna bakmak, artan etkinlikle yüksek maliyeti karşılaştırarak karar vermek gerekir. Netice olarak savunma amaçlı kaynak tahsislerinin maliyet sorunlarıyla ilişkisi belirgin ve kaçınılmazdır (Başaran, 1988, 26-27).

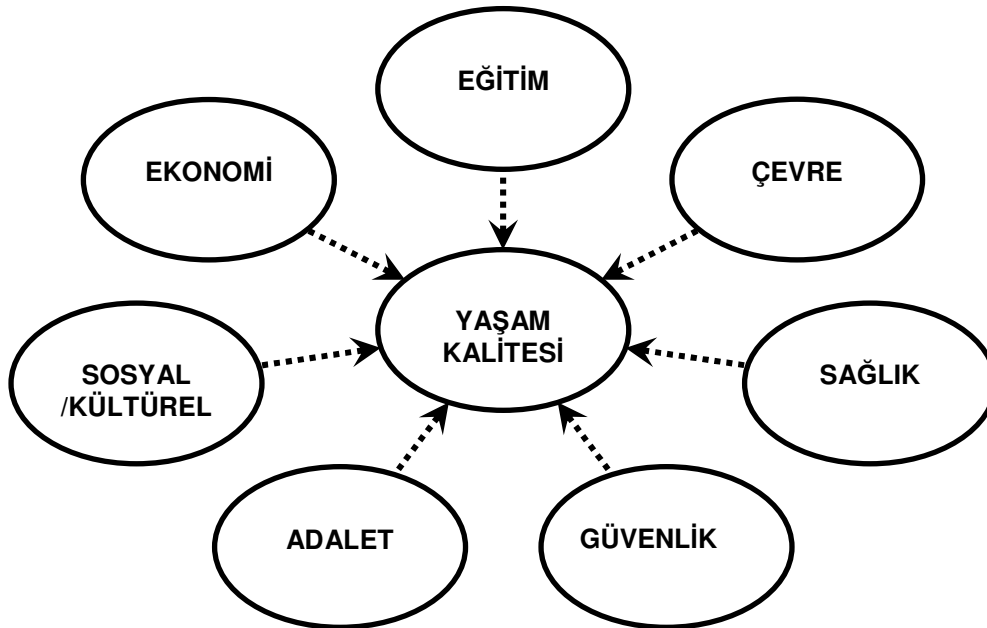
4.2. TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ FIRSAT MALİYETLERİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ

4.2.1. Sosyal Refah ve Kalkınma

İktisadi gelişmenin sabit bir değere göre belirlenmesinin mümkün olmaması nedeniyle, ülkenin kalkınmışlık düzeylerinin belirlenmesinde çok sayıda ölçüt kullanılmaktadır. Bu ölçüler içerisinde en önde geleni, kişi başına düşen milli gelirdir. Söz konusu ölçüt, hesaplama farklılıklarına ve gelirin nitelik farklılığına karşın yaygın olarak kullanılan gelişmişlik ölçülerinden biridir. Gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde kullanılan diğer bir ölçü de, kişi başına düşen eğitim, sağlık ve adalet harcamaları gibi harcamaların büyüklüğüdür. Kişi başına düşen eğitim ve sağlık harcamaları ve bu harcamalara bağlı olarak kişi başına düşen öğretmen ve sağlık personeli sayıları da bir göstergedir (Ortaç, 2003:4).

Bu göstergelerin olumlu olması halkın yaşam kalitesinin arttığını gösterir. Yaşam kalitesini sağlayan faktörler ülkelerin kalkınmasındaki en önemli unsurlardır. Buna ilişkin yaşam kalitesi çemberi Şekil 5’tedir.

Şekil : 5 Yaşam Kalitesi Çemberi

Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı, ülkelerin gelişmişlik düzeyini ölçmek için Beşeri Kalkınma İndeksi hazırlamıştır. İndekste, yaşam süresi, kişi başına düşen GSYİH, okur yazarlık oranı ve okullaşma oranı olmak üzere dört kriter kullanılmaktadır. Kriterlerden ikisi (okur yazarlık oranı ile okullaşma oranı) eğitimle ilgilidir. Diğer iki kriterden biri sağlıkla, diğeri de ekonomiyle ilgilidir. Eğitim, milli geliri de artırdığı dikkate alındığında, beşeri kalkınmada önemli bir yere sahiptir (Karaarslan, 2005:68).

4.2.2. Savunma Harcamalarının Sosyal Refaha Etkisi

Günümüzde savunma hizmetleri çok boyutlu hale gelmiştir. Kompleks silah sistemleri ve askeri donanım maliyetler çok artmıştır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sahip olunan askeri gücün oluşturulması ve idamesi için büyük miktarlarda kaynak ayrılmaktadır. Savunma bu yönüyle ekonomik kaynakların en büyük tüketicisi konumundadır. Savunmaya ayrılacak kaynaklara hükümetler karar verir. Bu kaynaklar para ve sermaye, hammadde, toprak, enerji kaynakları ve insan kaynakları olarak sayılabilir.

Savunmaya ayrılan payın artması, diğer kaynakların dağılımına etki yapmaktadır. Daha fazla asker istihdam edilmesi yetişmiş insan gücünün ekonomik kalkınma sağlayacak diğer alanlarda kullanılmasını engeller. Askeri alanlar, tesisler ve eğitim için daha fazla toprağa ve alana ihtiyaç duyulacağından ülkeye değer katacak farklı şekillerde hizmet sağlayacak topraktan feragat edilmiş olunur. Bununla birlikte enerji kaynakları savunma hizmetleri için sarf edilmiş olunacağından, ülkemizde yetersiz olan enerjinin başka ülkelere tedarik edilmesine veya daha fazla alıma yol açacaktır. Bu da kaynak israfına yol açacaktır.

Gerçekte ortaya çıkan en tedirgin edici gelişme, tek tek fertler kadar bir bütün olarak toplumsal yaşamda da çok hayati yere sahip olan eğitim ve sağlık harcamalarının konsolide bütçe harcamaları içindeki payının azlığıdır. Bu alanlardaki toplam harcamaların değerlendirilmesinde özel sektör yatırımlarının da dikkate alınması bizleri daha güvenilir sonuçlara

götürecektir. Ancak eğitim ve sağlık harcamalarını basit bir tüketim harcaması niteliğinde görmek de son derece hatalı bir yaklaşımdır. Aynı zamanda bir yatırım harcaması olan bu harcamaların eksikliğinin dolduracağı olumsuz etkileri ileride telafi etmek kolay değildir (Özbaran, 2004).

Aşağıda verilen 2004 ve 2005 yıllarına ait veriler üzerinden savunma harcamalarının sosyal refah harcamaları üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır.

Tablo 11:Konsolide Bütçe Giderleri İçinde Savunmanın Payı (2004-2005)

(MİLYON TL)			GSMH Payları		Artış Oranları(%)
	2004	2005	2004	2005	2005 GERÇ. /2004 GERÇ.
	GERÇ.	GERÇ.	GERÇ.	GERÇ.	
Konsolide Bütçe Toplamı	141.021	146.098	32,88	30,04	3,60
Mal Ve Hizmet Alım Giderleri	12.684	14.446	2,96	2,97	13,90
Savunma ve Güvenlik	5.998	6.448	1,40	1,34	8,34
MSB	4.743	5.167	1,11	1,06	8,95
Jandarma Genel Komutanlığı	815	838	0,19	0,17	2,77
Emniyet Genel Müdürlüğü	440	493	0,10	0,10	12,09
Bütçe Açığı	-30.300	-9.743			

Tablo 11'e baktığımızda 2004 yılından 2005 yılına konsolide bütçedeki artış %3,60 olarak gerçekleşmiş, savunma ve güvenlik alımlarında ise %8,34'lük bir artış olmuştur.

4.2.2.1. Eğitim Harcamalarına Etkisi

Bilginin temel güç, eğitilmiş insanın beşeri sermaye olarak kabul edildiği günümüz ekonomik anlayışında eğitimin önemi daha da artmıştır. Eğitim; bireyin ve toplumun gelişmesini sağlayan, ekonomik kalkınmayı destekleyen, kültürel değerleri koruyup geliştirerek gelecek nesillere

aktarılmasını sağlayan ertelenemez ve vazgeçilemez çok önemli bir süreçtir. Bunun içindir ki, bir ülkenin eğitim sistemi, o ülkenin kendisini nasıl tanımladığının ve kendisine nasıl bir gelecek hazırladığının en önemli göstergelerindendir (Karaarslan, 2005:36).

Eğitime ayrılacak kaynaklar bir ülkenin kalkınmasında çok büyük bir role sahiptir. Ekonomi yeni istihdam alanları ve insan kaynağı talep eder. Bu talebi ise sadece nitelikli işgücü ve bu insan kaynağını yetiştirecek eğitim sistemi ile sağlanmaktadır

Savunma harcamalarının etkinlik ve verimlilikten uzak ve bonkör bir şekilde yapılması ülkeye refah getirecek diğer harcama kalemlerinden olan eğitimden de kaynak eksilmesine neden olmaktadır Aslında eğitim için ayıracağımız daha fazla kaynak yine savunma sanayimizin gelişimine bir katkı olarak geri dönmektedir.

Eğitimin yerli savunma sanayisine sağlayacağı insan kaynağı düşünülürse savunma harcamalarındaki boşa harcanan her lira yine savunma sanayimizin geleceğinden ve yapılanmasından çalınan bir tuğla olmaktadır.

Buradan yola çıkarak bir ülkedeki eğitimin göstergesi ve gelişmişlik kriteri olan okuryazarlık oranı Türkiye için Tablo 12’de, eğitime bütçeden ayrılan kaynaklar ise Tablo 13’de gösterilmiştir.

Tablo :12 Türkiye’deki Yetişkin Okuryazarlık Oranları (%) (2003-2005)

Cinsiyet	2003	2004	2005
Erkek	95,7	95,3	96
Kadın	81,1	79,6	80,3
Toplam	88,3	87,4	88,1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo:13 Bütçe İçerisinde Eğitim Hizmetlerinin Payı (2003-2005)

(Cari Fiyatlarla Milyar TL)

Yıl	Eğitim Bütçesi				Konsolide Büt.İçindeki Payı (%)		Kamu Eğitim Harcamalarının Kamu Harc.İçindeki Payı (%)
	Toplam		Yatırım		Toplam		
	Başlangıç Ödeneği	Harcama	Başlangıç Ödeneği	Harcama	Başlangıç Ödeneği	Harcama	
2003	13.377.566	14.471.238	2.021.644	171.092	9,1	9,8	11,1
2004	16.055.993	17.430.618	331.048	260.514	10,7	11,6	12,1
2005	20.019.345	19.851.874	404.254	303.191	12,9	12,8	13,1

Kaynak : Maliye Bakanlığı, DPT, TÜİK

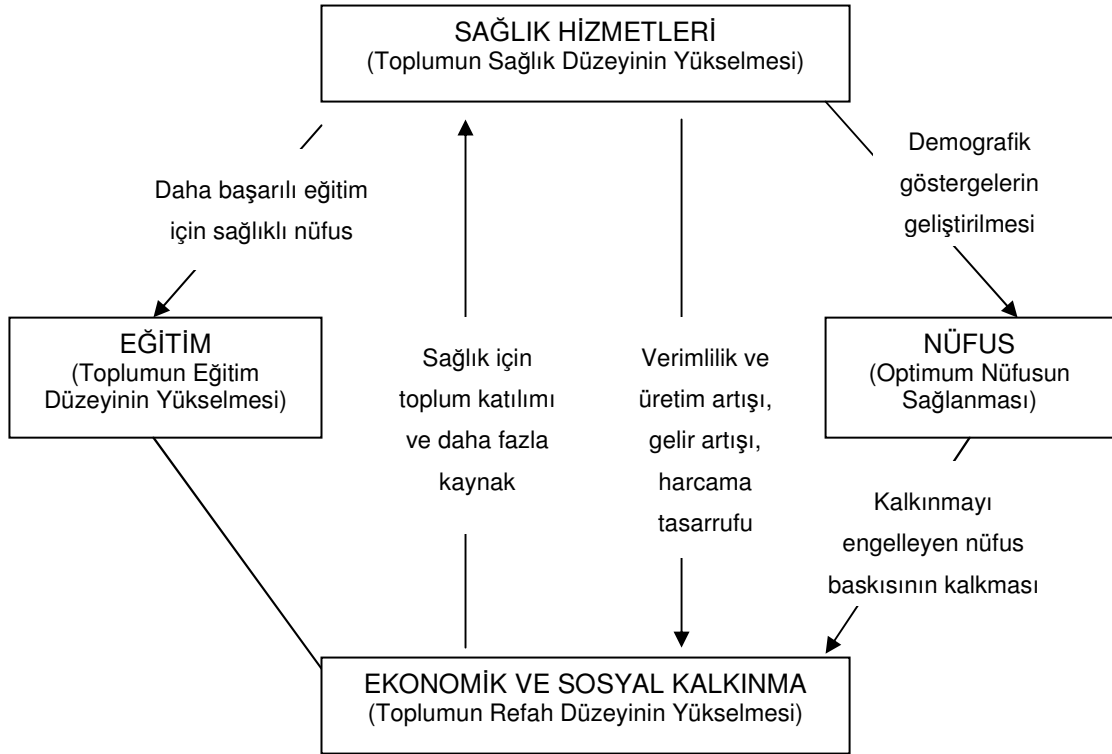
Her iki tabloya baktığımızda Türkiye’de eğitime bütçeden ayrılan kaynakların her yıl artış gösterdiği, buna paralel olarak gösterge olarak kabul edilen okuryazarlık oranında gelişmeler kaydedildiği görülmektedir.

4.2.2.2. Sağlık Harcamalarına Etkisi

Kalkınmaya ilişkin değerlendirme yapılabilmesine imkân tanıyan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index-HDI) her yıl hesaplanmakta ve yayınlanmaktadır. Bu endeks sağlık, eğitim ve gelir olmak üzere üç alana ilişkin göstergelerden oluşturulan endekslerin basit aritmetik ortalamasıdır.

İnsani Gelişme Endeksinin kapsamından da anlaşılacağı üzere toplumun sağlık düzeyi, önemli bir gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çünkü toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın ve karşılıklı bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Sağlık hizmetlerinin topluma ve ülkeye kattığı değeri Şekil 6’da gösterilmektedir.

Şekil 6: Sağlık Hizmetlerinin Kalkınmaya Etkisi

(Kaynak : Mazgit, 1998:109)

Bir ülkede sağlık hizmetlerinin iyi olması, eğitim için sağlıklı bir nüfus sağlar ve demografik göstergelerde gelişmektedir. Böylece sağlıklı nüfus topluma sağlayacağı katkıyla verimlilik ve üretim artışıyla birlikte ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Önemli demografik göstergelerden biri olan “Beş yaş altı çocuk ölüm hızı”na ilişkin Tablo-14’de gösterilmiştir. Tablodan Türkiye’de bu oranın gittikçe düşüş gösterdiği gözlemlenmektedir.

Tablo:14 Türkiye’de Çocuklarda Beş Yaş Altı Ölüm Hızı (%) (2003-2005)

	2003	2004	2005
Erkek	31,9	30,6	29,3
Kız	25,2	24,1	23,0
Toplam	28,6	27,4	26,2

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo-15'de Türkiye'nin bütçesi içerisindeki Sağlık Bakanlığının Bütçesinin payının arttığı görülmektedir.

Tablo: 15 Genel-Katma Bütçe İçerisindeki Sağlık Bakanlığı Bütçesinin Payı (2003-2005)

(Cari Fiyatlarla Milyar TL)

Yıl	Sağlık Bütçesi				Konsolide Büt.İçindeki Payı (%)		Kamu Sağlık Harcamalarının Kamu Harc.İçindeki Payı (%)
	Toplam		Yatırım		Toplam		
	Başlangıç Ödeneği	Harcama	Başlangıç Ödeneği	Harcama	Başlangıç Ödeneği	Harcama	
2003	3.574.628	3.708.416	325.500	171.092	2,4	2,6	12,9
2004	4.561.264	4.473.756	331.048	260.514	3,0	3,2	15,4
2005	5.500.114	6.801.469	404.254	303.191	3,5	4,7	16,9

Kaynak : Maliye Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, TÜİK

4.2.2.3 Çevre Harcamalarına Etkisi

1970'li yıllara kadar iktisadi büyüme ve kalkınma, sadece kişi başına gelirlerin arttırılmasına ve refah seviyesinin yükseltilmesine yani sadece ekonomik büyümeye odaklanmış durumdaydı. Bu yıldan sonra toplumsal gelişmenin sadece ekonomi ile sınırlı kalmayıp, çevreyi, doğayı ve gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını kapsamı gerektiği görüşünün ifade edilmeye başlanması, geleneksel kalkınma modeline eleştirilerin artmasına neden olmuştur (Acar, 2002: 120). Çünkü geleneksel kalkınma modellerinin tamamı çevresel kaliteyi ve doğal kaynakların deformasyonunu dikkate almadan geliştirilmiş modellerdir. Bundan dolayı iktisadi kalkınmada sınır tanımayan ve ülke ekonomileri arası rekabette kalkınmayı veya kalkınmışlığı belirleyici kriter olarak kabul eden bu modeller, kısa dönemli modellerden oluşmaktadır (Gürlük, 2001: 4).

Son yıllarda, çevresel kaliteyi ve beşeri sermayeyi de dikkate alan kaynakların optimum kullanımını amaçlayan “sürdürülebilir kalkınma” modeli iktisat literatüründe daha çok tartışılmaktadır (İşgüden, 1995:203-204).

Sürdürülebilir Kalkınma; ekolojik denge ile ekonomik büyümeyi birlikte ele alan, hem doğal kaynakların etkin kullanımını sağlayan ve çevresel kaliteye önem veren hem de gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilen bir modeldir. Bir ülkede kalkınmanın sağlanabilmesi: ekolojik, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasıyla gerçekleşmektedir (Gürlük, 2001: 4).

Politika yapıcıları kaynak ve çevre koşullarının makro ekonomik performans üzerindeki etkisini stratejik bağlamda değerlendirmelidirler. Kısa süreli yüksek büyüme hızları için çevre kaynaklarından fedakarlık etmek uzun vadede doğal kaynak stoku üzerinde doğuracağı olumsuz etkiye bağlı olarak kalkınmanın sürdürülebilirliğini olanaksızlaştıracaktır.

Türkiye’de kamu kuruluşlarının çevresel harcamaları Tablo 16’da görülmektedir. Tabloda çevresel konulara yapılan cari harcamaların düşerken yatırım harcamalarında artış gözlenmektedir.

Tablo:16 Kamu Kuruluşlarının Çevresel Konulara Göre Cari ve Yatırım Harcamaları (2003-2005)

(Milyon TL)

Çevresel konular	2003	2004	2005
Toplam Çevresel Harcamalar	792.783.921	859,120,016	1,055,082,559
Cari Harcamalar Toplamı	219,609,279	320,524,450	210,697,134
Yatırım Harcamaları Toplamı	573,174,642	538,595,566	844,385,425
Dış ortam havasını ve iklimini koruma	0	0	0
İçme ve kullanma suyu yönetimi	147,354,702	111,233,083	183,436,777
Atıksu yönetimi	347,727,023	323,693,376	455,733,976
Atık yönetimi	3,578,559	109,612	3,358,225
Toprak ve yer altı suyunu koruma	3,300,957	4,671,428	2,657,987
Gürültü ve vibrasyonun azaltılması	0	0	0
Biyolojik çeşitliliğin ve peyzajın korunması	303,059	367,856	5,138,648
Araştırma ve geliştirme	736,185	590,207	4,307,475
Enerji	0	41,300	140,784
Diğer çevre koruma faaliyetleri(1)	67,737,422	65,169,954	2,606,357
Harcamaları bölünemeyen faaliyetler(2)	2,436,735	32,718,750	187,005,196

(1) Diğer çevre koruma faaliyetleri; genel çevre yönetimi, eğitim vb. faaliyetleri kapsamaktadır.

(2) Harcamaları bölünemeyen faaliyetler başlığı altında, birden fazla çevresel konuyu içeren ve konulara göre harcamaların ayrılması mümkün olmayan faaliyetler yer almaktadır.

2004 yılında yapılan kişi başına düşen savunma harcaması 88,55 TL iken bu rakam 2005 yılında 94,02 TL olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tutarların sosyal refah harcamalarına kanalize edilmesi daha fazla eğitim ve sağlık harcamasına kaynak aktarılmasına olanak tanıyabilecektir.

Tablolara bir bütün olarak baktığımızda, savunma harcamalarının bütçe içindeki payının artışı karşısında diğer sosyal refah harcamalarında da çevre harcamaları dışında istikrarlı artışlar gözlemlenmektedir. Savunma harcamaları Türkiye için vazgeçilemez bir zorunluluktur. Türkiye savunma harcamalarından vazgeçmeden eğitim, sağlık ve çevre harcamalarına bütçesinde daha fazla kaynak ayırabilmiştir.

4.3. SAVUNMA HARCAMALARINI ZORUNLU KILAN VE DÜZEYİNİ BELİRLEYEN FATÖRLER

4.3.1. Jeopolitik Konum

Jeopolitik, bir devletin politikası üzerine coğrafyanın yaptığı tesirdir. Ülkelerin politikaları ve coğrafi konumlarını birleştiren ilişkilerin incelenmesini ifade eder. İklim, tarım kabiliyeti, yeraltı kaynakları, stratejik öneme sahip deniz ve kara yollarına yakınlık gibi unsurlar bir ülkenin jeopolitiğinin önemini göstermektedir.

Türkiye dünyanın kuzey yarımküresinde, ekvatorla kuzey kutbu arasında, az çok orta bölgeye isabet eden bir yerde üç yandan denizlerle çevrilmiş bir ülkedir. Avrupa ve Asya'nın birleştiği yerde bulunuşu dolayısıyla da çok büyük bir coğrafi önem taşır. Türkiye'nin Trakya toprakları Doğu Avrupa'da yer alırken, Anadolu Asya'nın batıya doğru uzanmış bir kolunu oluşturmaktadır. Türkiye'nin Karadeniz ticaretine hakim olan İstanbul ve Çanakkale boğazlarının sahip olması yanında, dünyada önemli petrol rezervlerine sahip ülkelere komşu olması da coğrafi konumun önemini açıkça ortaya koymaktadır (Uçar, 2003:29-30).

Avrupa Birliği "11 Eylül'de" sonra yeni tehditler nedeniyle güvensiz hale gelen dünyada güvenliğini sağlayabilmek için Türkiye'ye daha fazla ihtiyaç duyacaktır. Çünkü çoğunlukla Türkiye'nin çevresindeki coğrafyadan kaynaklanan küresel terör, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ve kitle imha silahları kaçakçılığı, kara para aklama, etnik ve dini çatışmalar, yoksulluk ve kalabalık nüfus ve enerji problemleri gibi Avrupa'nın günümüzde karşı karşıya olduğu tüm bu tehditler ve istikrarsızlaştırıcı faktörler, Türkiye'nin AB üyeliğiyle ve dolayısıyla Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) mekanizmaları içinde etkin işbirliğiyle ortadan kaldırılabilecektir (Efe, 2007).

4.3.2. Siyasal İstikrarsızlıklar

Türkiye, uzun yıllar ekonomik istikrarsızlıklarla mücadele etmiş bunun sonucu olarak siyaset de etkilenmiş, enflasyon uzun yıllar iki haneli rakamları görmüş, ödemeler dengesi sürekli açık vermiştir. Ayrıca dönemsel olarak oluşan siyasal dalgalanmalar, ülkenin iç ve dış tehditlere karşı savunulması amacıyla daha güçlü bir TSK'ya ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Örneğin askeri müdahale dönemleri ve çok partili koalisyon dönemlerinde yaşanan karmaşa sonucunda ekonomik ve siyasal istikrarsızlık ortamında savunma harcamaları artış göstermiştir. Dolayısıyla bu dönemlerde savunma harcamaları azaltılamamaktadır (Uçar, 2003:30-31).

4.3.3. Komşu Ülkelerin Yapmış Olduğu Savunma Harcamaları

Türkiye dini, politik ve etnik çıkar çatışmalarının hüküm sürdüğü ülkelerin yakın komşusu durumundadır. Çok hassas ve istikrarsız bir bölge olarak değerlendirilen Ortadoğu ve Balkanlarda yer alan ülkelerle komşu olan Türkiye'nin gelişen durumlara göre stratejik değerlendirmelerini devamlı gözden geçirmesi gerekmektedir. Kafkasya'da iç ve ekonomik yapıdaki huzursuzluklar devam etmektedir. Ortadoğu'da en son yaşanan ABD müdahalesi sonrasında iç karışıklıklar devam etmektedir. Bölge ülkeleri ile Türkiye'nin arasında mevcut dini, politik, su, petrol vb gibi sorunlar halen sürmektedir.

Bunun dışında komşu ülkelerin sahip olduğu kitle imha silahları ve uzun menzilli füzelerin mevcudiyeti Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmektedir. Ayrıca uluslararası terörizm ve bunun uzantıları, hammadde kaynakları ve yollarını kontrol altına alma çabaları, kitlesel güçler ve çevresel kirlilik gibi sorunlar da Türkiye'yi etki altında tutmaktadır. Bu çok yönlü tehditlere karşı Türkiye önlemlerini alma girişimlerini sürdürmektedir (Hima, 2004).

Komşu ülkelerle yaşanan krizler ve problemler ülke savunma harcamalarının artışına neden olmaktadır. Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı

izlediği politik ve ayrımcı faaliyetler sonucu oluşan ihtilaflar ile tarihi anlaşmazlıkların başlıcaları;

- Karasularının genişletilmesi,
- Kıta sahanlığının saptanması,
- Adaların silahlandırılması,
- Hava sahası,
- NATO komuta kontrol sorunları,
- Egemenliği tartışmalı adacıklar ve kayalıklar,
- Azınlıklar olarak sayılabilir (Soysal, 1993).

Bununla birlikte son dönemde Yunanistan'da Yorgo Papandreu ve Kostas Karamanlis dönemlerinde desteklenen silahlanma harcamalarında tasarruf kararı 2-3 yıllık bir dönemin ardından yerini silahlanma atağına bırakmaktadır. Yunanistan diplomatik ve stratejik konumunu güçlendirmek amacıyla savunma harcamalarını artırmaya karar vermiştir. Hava ve Deniz Kuvvetlerini modernleştirme zorunluluğu gerekçe gösterilerek uçak ve gemi filosu başta olmak üzere orduda yenilenme hazırlığı yapılmaktadır. Bu kapsamda, Yunanistan Savunma Bakanlığı yenilenme çalışmaları için önümüzdeki bir buçuk yıl içinde 10 milyarlık bütçe ayırmıştır. Yunanistan bu ek harcamayla Çin ve Hindistan'dan sonra silahlanmaya en çok para harcayan üçüncü ülke konumuna geçecektir (www.haberxp.com, 01.05.2009).

Türkiye bölgesindeki tehlikelere karşı ortak güvenlik önlemlerini kullanmaya çalışırken diğer taraftan aynı topluluğun üyesi olan Yunanistan'a ve diğer tehdit olarak algılanan ülkelere üstünlük sağlayacak savunma projelerini yürütmeye ve bununla orantılı olarak savunma kaynaklarını planlamaya devam etmektedir.

4.3.4. Yerli Savunma Sanayisinin Geliştirilmesi Zorunluluğu

Ülkelerin ulusal güvenliklerini sağlamaları açısından ihtiyaç duydukları askeri potansiyelin yeterli ve etkin bir düzeyde oluşturulmasında savunma sanayisinin çok büyük bir önemi vardır. Bunun yanında milli egemenliğin devamı için caydırıcılığa, caydırıcılık içine güçlü bir savunma sanayisine ihtiyaç vardır.

Savunma sanayi, bir ülkenin savunmasında ihtiyaç duyulan her türlü savunma teçhizatının üretimiyle ve hizmetlerin planlanmasıyla ilgili bütün endüstriyel iş kollarını kapsayan bir organizasyon olarak tanımlanabilir.

Başka bir tanımlamaya göre ise "Savunma sanayi, bir ülkenin silahlı kuvvetleri için taktik, stratejik ve savunma amacına yönelik silah sistemleri ve donanımlarını tasarlayan, geliştiren ve üreten, özellikle yatırım malları üreten sanayi dalları başta olmak üzere, diğer bütün ekonomik faaliyet alanları ile iç içe olan özel ve kamu kuruluşlarının mülkiyetindeki işletmeler topluluğudur" (DPT,2000).

Soğuk savaş döneminin 1990'lı yılların başında sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin savunma ve güvenlik ihtiyaçlarının NATO ittifakına dayanan temel varsayımları değişime uğramış ve kendimize özgü ihtiyaçlarımız giderek daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır.

İçinde bulunduğumuz coğrafya daima barışı ve ülkemizi korumaya hazır güçlü ve caydırıcı bir silahlı kuvvetleri bulundurmamızı gerekli kılmaktadır. Silahlı Kuvvetlerimizin caydırıcılık gücündeki en önemli etken ise, personel gücünün yanı sıra modern silah, araç ve gereçleri ile donatılmasıdır.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin harbe hazırlığı T.C. Anayasası gereği hükümetimizin sorumluluğundadır. Yine yasalar Türkiye'de harp sanayi hizmetlerinin yerine getirilmesinde Milli Savunma Bakanı'na görev ve sorumluluk yüklemektedir.

Güç yapısı itibarıyla dünyanın önde gelen ordularından biri olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyon ihtiyaçları milli kaynaklarımızdan yılda 3-4 Milyar dolar mertebesinde bir harcamanın yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Söz konusu ihtiyaçların kısa ve orta vadede devam edeceği gerçeğinden hareketle, hükümetimizin politikası, geçmiş Cumhuriyet hükümetlerinde olduğu gibi, bu ihtiyaçların milli savunma sanayimizin geliştirilmesi yoluyla karşılanmasıdır.

Ülkemizde savunma sanayisini geliştirme çabaları, ağırlıkla 1974 Kıbrıs ambargosundan sonra bir politika olarak şekillenmeye başlamıştır. Bu aşamada ön plana çıkan MKEK ve ASELSAN örneklerindeki yaklaşım, o tarihlerde ülkemizdeki sanayi ve teknoloji gelişiminin bulunduğu sınırlı seviye sebebiyle, imalatın tamamına yakınının bu kurumların bünyesinde gerçekleştirmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Esasen bu yaklaşım sebebiyle her iki kurum da daha sonra Türkiye'de mekanik ve elektronik sektörlerinin gelişiminde bir okul görevi görmüşlerdir (www.msb.gov.tr, 01.05.2009).

Türk Savunma Sanayisine baktığımızda “Kamunun Dolaylı Olarak Sahip veya Ortak Olduğu Şirketler” ve “Doğrudan Özel Sektör Girişimleri”, Türk Savunma Sanayisinin temelini oluşturmaktadır. Bu kuruluşlarda, Savunma Sanayi faaliyetleri; yazılımdan yapısal üretime, entegrasyondan bakım onarım işlemlerine kadar uzanan oldukça geniş bir alanda sürdürülmektedir.

Sermaye yapısı yönünden bakıldığında, kamunun TSKGV ve SSM kanalı ile sahip olduğu tamamı yerli sermaye ile kurulmuş olan başlıca kuruluşlar; ASELSAN, ROKETSAN, TUSAŞ, HAVELSAN ve MİKES olarak sıralanabilir.

Doğrudan özel sektör girişimlerine bakıldığında ise; FNSS ve BMC şirketleri kara sistemleri üretiminde faaliyet gösteren yabancı sermaye ortaklı yerli kuruluşlardır.

Silahlı Kuvvetlerimizin ihtiyaç duyduğu Savunma Sanayii ürünlerinin tamamının yurtiçinde üretimi mümkün olmadığı gibi bazı alanlarda gerekli olmadığı da ifade edilerek, mevcut kaynakların uygun şekilde kullanımı açısından Savunma Sanayii ürünleri (ve bağlı teknolojiler) üç ana grupta ele alınmıştır:

- **Milli Olması Zorunlu Sistemler/Teknolojiler:** Milli olması zorunlu sistemler/teknolojiler, uzun vadede muhakkak yurtiçinde geliştirilir, ihtiyaçlar yurtiçinden karşılanır.
- **Kritik Sistemler/Teknolojiler:** Kritik sistemlerin/teknolojilerin uzun vadede yurtiçinde geliştirilmesi amaçlanarak, mümkün olmayanlar için ortak üretim öngörülür.
- **Diğer Sistemler/Teknolojiler:** Diğer sistemler/teknolojiler, çok kaynaktan tedarik politikasına uygun olarak, en ekonomik ömür devir maliyetini sağlayan kaynaktan tedarik edilir (Sezgin, 2004:17).

Savunma teknolojilerindeki hızlı gelişmeler silah sistemlerinin ömrünü azaltmıştır. Bu nedenle kullanılan silah ve teçhizat devamlı olarak yenilenmektedir. Şüphesiz bu durumdan, ithalatçı konumundaki ülkeler olumsuz olarak etkilenmektedirler. Hem dışa bağımlılıktan kurtulunması hem de ülke ekonomisine yük olunmaması için ulusal savunma sanayinin kurulması büyük önem taşımaktadır.

1990'lı yılların başlarında askeri bütçelerin azalışı ve donatım maliyetlerinin artışı ülkeleri, askeri gücün sağlanmasında ve gerekli silah ve teçhizatın elde edilmesinde etkinlik arayışına sürüklemiştir. İthal ikameci anlayışın terk edilmesi ve liberal ekonomik anlayış, ülkeleri yerli savunma sanayini desteklemek yerine deniz aşırı satıcılardan kendilerinin yapamadıkları donatımı satın almaya itmiştir.

Bununla birlikte savunma sanayi firmaları ölçek ve alan ekonomileri avantajlarını kullanarak büyük boyutlu ar-ge harcaması yapmaktadırlar. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin savunma sanayileri gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketlerine rakip olamamaktadırlar. Sonuç olarak, gerek teknoloji eksikliği gerekse yüksek maliyetler nedeniyle gelişmekte olan ülkeler savunma sanayi ürünlerini ithal etmek zorunda kalmışlardır. Bu da ülke savunmasında dışa bağımlılığın artmasına neden olmaktadır (Özer, 2006).

Ulusal savunma sanayimizin geliştirilmesinin ekonomimize de uzun vadede ciddi katkıları olabilecektir. Savunma sanayinin yerli üretime

kaymasıyla birlikte imalat sanayimizin kapasite kullanım oranları artacak, imalat sanayi ve alt sektörleri harekete geçecek, ulusal sanayiye ivme kazandırılmış olacaktır. Ülkemizde son dönemlerde özellikle ASELSAN'ın yapmış oldukları atılımlarla savunma sanayimiz umut vaat etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler uzun vadede dışa bağımlılıktan kurtulmak için savunma sanayisine yapmış olduğu yatırımlardan vazgeçmemelidirler. Gelişmekte olan ülkelerin önünde duran bazı engeller şunlardır.

- Yüksek düzeyli ar-ge harcamaları,
- İlk üretim giderlerinin yüksek olması,
- Üretimde kullanılan ara malı ve hammaddelerin büyük bölümünün ithal edilmesi sonunda dışa bağımlılığın oluşması, tekel konumundaki hammadde üreticilerinin fiyatlarını artırmasıyla üretim yapan savunma sanayi ihracatçısı ülkelerin rekabet edebilirliğinin azalması,
- Gelişmekte olan ülkelerin üretkenliğinin gelişmiş olan ülkelere göre daha düşük seviyede kalması,
- Büyük miktarlarda ödenen lisans ve patent ücretleri (Şimsek, 1989).

İçinde bulunduğumuz coğrafya, bölgesel koşullar ve ulusal sorunlar, savunma gücümüzü mevcut duruma göre daha fazla artırmayı mecbur kılmaktadır. Böyle bir savunma gücü ise ancak gelişmiş bir sanayi yapısı ve ileri bir teknolojik düzeye sahip olmayı gerektirmektedir. Aksi takdirde ekonomik kriz dönemlerinde veya ithalatçı ülkelerle çıkar çatışmasına girdiğimizde silahların ve yedek parçalarının ülke dışından tedarik edilme zorunluluğu, ulusal çıkarların yeterince korunmasını sağlayacak olan savunma gücünü kısıtlayacaktır.

Diğer bir faktör ise savaş ve çatışmalarda silah, araç ve gereçlerin imha olma ihtimali yüksek olmasıdır. Böyle bir durumda yerli sanayi zayı olan askeri malzeme ve sistemlerinin yerine yenisini hemen koyabilmeli, ileri seviyede lojistik destekleme sistemine ve stoklama ve envantere sahip

olmalıdır. Bu da ancak barış zamanında savunma sanayimizin geliştirilmesi ile mümkün olacaktır.

Üçüncü faktör ise ulusal savunma sanayisinin kendine yetmesinden öte rakip orduların sahip olduğu savunma teknolojilerinin ilerisine geçmesi gerekliliğidir. Ordunun caydırıcılığı ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Günümüzde 1948 yılında kurulan İsrail'in elektronik harp konusunda geldiği nokta ortadadır. Halen hava kuvvetlerimizin modernizasyon ihalelerinde İsrail ön sıralardadır. Gelineen noktada teknolojisi zayıf ancak maliyeti yüksek bir tankın karşısında teknolojisi yüksek ancak maliyeti daha düşük olan bir tanksavar silahı başarılı olabilmektedir.

Askeri bağış yoluyla gelen yardımlar bizi dışa bağımlı kılmaya devam ettiği gibi bu askeri malzemelerin bakım, onarım ve modernizasyonu için yapılan harcamalar savunma sanayi ar-ge çalışmalarından eksilen kaynaklardır.

Gelişmekte olan ülkelerde özel savunma sanayi kuruluşlarının yeterince güçlü olmaması gibi nedenlerle kamu kesimi savunma sanayisine öncülük yapmakta, finansmanını sağlamaktadır. ABD'nde ülkeler arası operasyonlarda dahi profesyonelleşmiş, silahı ve teçhizatı kendisine ait özel savunma şirketleri eliyle gerçekleştirmektedir. Ayrıca ABD'de silah, helikopter ve uçak ihraç eden ve çoğu ülke ordularına silah temin eden birçok uluslar arası şirket mevcuttur.

Türkiye'de savunma sanayinin geliştirilmesi sonucunda önce kendisi için yeterli ar-ge düzeyine ulaşacak, kendi üreteceği silahları geliştirecek, diğer ülkelerle rekabet edebilir hale geldikten sonra dünya piyasalarına girerek başlangıç olarak gelişmekte olan ülkelere silah sistemleri ihraç edebilecektir.

4.3.5. İç Güvenlik Sorunları ve Terörizme Karşı Sürdürülen Mücadele

Hedefe ulaşmada her yolu meşru sayan terörizm insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Ülkemiz, içinde bulunduğu jeopolitik konum itibariyle dış ve iç kaynaklı terörün ortasında konumlanmıştır.

Terörizm ihtiyaç duyduğu maddi kaynaklara daha çok yasadışı faaliyetleri ve dış yardımlar ile ulaşır. Bu gelir kaynakları olarak, dış yardımlar, uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı, büyük çaplı soygunlar, haraçlar, bağışlar ve diğer her türlü kaçakçılık faaliyetleri sayılabilir. (www.msxlab.org, 01.05.2009)

Türkiye’de Terör örgütü PKK, ilk eylemlerine 1985 yılında başlamasına rağmen ülke için tehdit unsuru olarak 1988 yılından itibaren görülmeye başlanmıştır. Terör örgütüne karşı yapılan mücadele özellikle 1992 ve 1993 yıllarında artış göstermiş ve 1986 yılına kadar bu yoğunluk devam etmiştir. 1999 yılında terör örgütü ele başının yakalanması ile mücadele yoğunluğu en aza inmiştir. (Uçar, 2003)

Ancak dönemsel olarak az ya da çok varlığını sürdüren terör olayları savunmanın bütçe içindeki payını belirleyici olmaktadır. Mesela, 2009 yılı bütçesinde güvenlik harcamaları ödeneklerin değişmesine neden olmuştur. Güvenlik zirvesinde alınan kararlar çerçevesinde, karakolların yeniden inşa edilmesi için 300 milyon TL’lik ödenek ayrılması öngörülmüştür (www.porttakal.com, 20.04.2009).

SONUÇ

Tarihten beri insanlar dünyadaki kıt olan kaynaklardan daha fazla pay alabilmek için savaşılmaktadır. Soğuk savaş, nükleer savaş gibi kavramlarla tanıştığımız yüzyılımızda savunma artık toplumlar ve ülkeler için bir ihtiyaç halini almıştır. Ülkeler karşı karşıya oldukları belirsizlik ortamında tehdit algılamalarının seviyesine göre çeşitli tedbirler almaktadırlar. Bu tedbirler; uluslar arası organizasyonlara dâhil olmak, ittifaklar kurmak, ortak çıkar grupları oluşturmak ve silahlanmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde kurulan ortak savunma sistemi sayesinde ülkeler bütçelerinden savunma harcamaları için daha az kaynak ayırmayı amaçlamaktadırlar. Örneğin, Avrupa Birliği gibi oluşumlara baktığımızda bu gibi birliklere üye ülkelerin çeşitli politikalar üreterek Avrupa Birliği ordusu oluşturma gibi çabalar içine girdikleri ve her geçen gün asker sayılarını azalttıklarını görmekteyiz. Türkiye'nin AB'ye dâhil olması durumunda bu avantajdan faydalanabileceği değerlendirilmektedir.

Bu gibi oluşumlardan ayrı olarak devletler jeopolitik konumları, ulusal çıkarları, iç ve dış tehditler ve birçok faktörleri göz önünde bulundurarak savunma politikalarını belirlemektedirler. Ülke kaynaklarından savunmaya tahsis edilecek pay savunma politikaları doğrultusunda şekillenmektedir. Bazı ülkeler daha fazla asker istihdam etmeyi uygun bulurken, bazı ülkeler daha küçük ama savaş kabiliyeti yüksek donanımlı birlikleri tercih etmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler de bu politikayı benimsemeli, donanımlı ve teknolojiyi kullanan birlikler teşkil etmelidirler.

Dünya ülkeleri çok farklı savunma sistemleri üretmekte veya tedarik etmek yoluyla birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışmaktadırlar. Üstün bir ordu için ülkelerin katlanmış olduğu maliyetler hep merak edilmiş, uluslar arası kuruluşların araştırmalarına konu olmuştur. Dünyada araştırmalarına itibar edilen SIPRI, ACDA gibi birçok araştırma kuruluşu vardır. Bu kuruluşlar tarafından yapılan istatistikler birçok araştırmacı ve kaynak yöneticisine rehber olmaktadır. Ancak bu kuruluşlar yaptıkları çalışmalar neticesinde farklı

sonuçlara ulaşabilmektedir. Bunun nedenlerinden bazıları, savunma harcamalarının otoritelerce farklı tanımlanması, birtakım ülkelerin silahlı güçlerinin farklı yapılanması ve çok çeşitli görevlerinin olması gibi nedenlerle bütçelerinde savunmanın payının tam olarak tespit edilememesidir. Dünyada özellikle birbiri için tehdit öngörüsü taşıyan ülkeler birbirlerinin savunma harcamalarını ve kaynaklarını takip etmektedirler. Türkiye'nin de bu takibi yapması gerekmektedir. Dolayısıyla ulusal istatistik kuruluşlarımızın uluslararası kaynaklardan faydalanmakla birlikte, sağlıklı değerlendirmeler yapmaya olanak tanıyacak kapsamlı ve nitelikli çalışmalar yapması önem taşımaktadır. Yapılacak çalışmalar savunma kaynaklarının yönlendirilmesinde ve tehditlerin belirlenmesinde karar verici mekanizmalara yol gösterecek düzeyde olmalıdır.

Ülke algıladığı tehditler çerçevesinde savunma yapılanmasını ihtiyaca cevap verecek en doğru şekilde yapılandırmalıdır. Savunma harcamaları en iyi şekilde planlanmalıdır. Savunma politikalarına şekil verecek tehdit değerlendirmeleri isabetli yapılmalıdır.

Savunma hizmetleri taşıdığı nitelikler yönüyle tam kamusal bir hizmettir. Bu hizmet çoğu zaman devlet tarafından üretilmekte ve karşılanmaktadır. Ancak özel sektörün savunma sanayi içindeki payı artırılırsa ülke dışa bağımlılıktan kurtularak devlete desteği artacak, böylece kendi kendine yeten tedarik ve lojistik sistemine sahip olunabilecektir. Barıştayken müttefikiniz olan bir ülke özellikle kriz ve savaş zamanlarında düşmanınız olabilir. Dolayısıyla bu ülkeden tedarik ettiğiniz silah sisteminin idamesi ve lojistiğinin sağlanması güçleşebilir. Ayrıca hiçbir ülke transfer ettiği bir sistemin teknolojisini tam manasıyla kullanıcıya vermek istemez. Buradan yola çıkarak yerli savunma sanayisinin kamu ve özel teşebbüs işbirliğiyle geliştirilmesi ve ithal ikameci anlayışın getirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Savunma sanayisinin yetersizliği birçok ekonomik göstergiyi etkileyebilmektedir. Teknolojik ömrünü çok çabuk tamamlayan savunma sanayi ürünlerinin yenisinin alınması bütçeye ciddi yükler getirebilmektedir.

Askeri alımlar yerli sanayinin yetersiz olduğu durumlarda ithalat ile karşılandığında dış ticaret dengesine olumsuz etkiler yapacaktır. Bundan dolayı yerli üretim döviz rezervinin ülkede kalmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte ürünlerin ihraç imkânı elde edilmesi ülkeye ciddi katkılar sağlayabilecektir. Savunma sanayisine aktarılacak kaynaklar kısa vadede bütçeye yük getirmekte gibi görünse de uzun vadede ithal eden konumundan ihraç eden konumuna geçilebilecektir. Savunma sanayimizin amacı savunma teknolojilerinin tamamını üretebilecek kapasiteye sahip olmak olmalıdır.

Ülke olarak vizyonumuz yerli savunma sanayi kuruluşlarının artması, etkin bir koordinasyon ve kamu-özel sektör işbirliğiyle benzer teknolojiler üzerinde çalışarak kaynak israfına yol açılmaması, özel şirketlerin uzmanlaşmış kadrosu ile ön plana çıkmasıdır. Devlet bu özel şirketleri teşvik etmeli, sübvansiyonlar sağlamalı, muafiyetlerle güçlendirmeli, alt sanayi kollarını geliştirmek için politikalar üretmelidir. İlk etapta uluslar arası işbirliği ve ortak çalışma gruplarıyla en son teknolojiler getirilerek türev teknolojiler üretilmeli, bu teknolojiler geliştirilerek vizyon belirlenmeli, yeni projeler oluşturulmalıdır.

Teknolojiyi elde etmek ise şimdiden ar-ge harcamalarına daha fazla kaynak aktarmaktan geçmektedir. Ar-ge harcamasının katma değeri ve üretilen teknolojiler uzun vadede ciddi kazanımlar sağlamaktadır. Ülke ordusunu en son teknolojiye göre donatabilmekte, üstünlük sağlayacak şekilde teçhiz edebilmektedir.

Ülkeler varlıklarının devamı ve ulusal çıkarlarının korunması için yaşanan ekonomik krizlere ve çeşitlenen ihtiyaçlara rağmen ülkeler bütçelerinin bir kısmını savunmasına ayırmak zorunda kalmışlardır. Savunma harcamalarının kaynakları olarak ulusal kaynaklar ve dış kaynaklar olarak basitçe sınıflandırılabilir. Ulusal kaynaklar içinde en büyük pay ülke bütçesinden savunma için ayrılan kaynaklardır. Burada aktarılacak kaynağın boyutu önem taşımaktadır. Savunma harcamalarına gereğinden fazla kaynak aktarılması kaynak israfına yol açabileceği gibi, gereğinden az kaynak ayrılması ise milli güvenliği tehlikeye sokabilecektir. Bunun için savunma

harcamalarının optimal noktasının bulunması gerekmektedir. Optimum noktanın belirlenmesine ilişkin çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. İlk yaklaşıma göre optimum savunma harcamaları düzeyi; marjinal faydalar toplamının, marjinal maliyetlere eşit olduğu miktar kadar olmalıdır. İkinci yaklaşımda ise; caydırıcılığın sağlandığı harcama düzeyi optimum seviye olarak öngörülmektedir. Ancak savunma harcamalarının kendine has özellikleri nedeniyle faydasının ölçülmesi veya caydırıcılığın ne kadar savunma harcamasıyla gerçekleştirileceğinin tespit edilmesi mümkün görülmemektedir.

Savunma harcamalarının düzeyini ülkenin jeopolitik konumu, bölgesel unsurlar, yönetim modeli ve birçok faktör etkileyebilmektedir. Bunca kısıt altında savunma harcamaları için ayrılan kaynağın etkinliği ve verimliliğinin sağlanması gerekmektedir. Verimlilik az girdi ile çok çıktı sağlamak olarak tanımlanabilir. Verimliliği savunma hizmetleri için düşündüğümüzde; kaynakların doğru projelere aktarılması, tehdit değerlendirmesinin isabetli yapılması, en uygun silah sisteminin öncelik yerli savunma sanayisinde olmak üzere en uygun maliyet etkinlikle tedarik edilmesi şeklinde açıklanabilir.

Devletler hem varlıklarını sürdürmek hem de kalkınmak zorundadırlar. Ülkenin savunması için kaynak ayrılırken aynı zamanda ülkenin kalkınması ve gelişmesi ile diğer cari harcamalar için de kaynak tahsisi yapılmaktadır. Kaynakların bu sahalar için bölüştürülmesinde akla daha az savunma harcaması ile bu harcamaların alternatifi olan sosyal refah harcamalarına daha fazla kaynak ayrılabilceği gelmektedir. Savunma alanındaki girdi maliyetleri, sosyal refah sağlayacak ve kalkınmaya olumlu etki yapacak alanların fırsat maliyeti olarak düşünülebilir.

Sosyal refah harcamaları toplumların yaşam kalitesini artırarak kalkınmaya tesir edecek harcamalardır. Bu harcamalara örnek olarak sağlık, eğitim, ar-ge gibi alanlar sayılabilir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı Beşeri Kalkınma Endeksi gibi göstergeler yayımlayarak ülkelerin durumlarını tespit etmektedir.

Türkiye’de son yıllarda savunma harcamalarının bütçedeki payı azaltılmadan eğitim, sağlık ve çevresel harcamalarına ayrılan payların artış gösterdiğini görmekteyiz. Bununla birlikte okuryazarlık oranı, beş yaş altı çocuk ölümleri gibi kriterlerde olumlu rakamlar göze çarpmaktadır. Bu noktadan hareketle savunma harcamalarının Türkiye’de fırsat maliyetinin çok yüksek olmadığı değerlendirilebilir.

Hiçbir şey ülkenin güvenliğinden daha önemli değildir. Türkiye’nin üzerinde bulunduğu hassas coğrafya üzerinde yer alan devletleri hem askeri hem de ekonomik olarak güçlü olmaya mahkûm etmektedir. Türkiye’nin bugüne kadar jeopolitik konumu ve önemi değişmediği gibi gelecekte de değişmeyecektir. Jeopolitik konum, ulusal güvenlik ve terörizm, tehdit taşıyan ülkelerin silahlanma seviyeleri savunma harcamalarının düzeyini zorunlu kılmaktadır. Ülkemizde savunma harcamalarının düzeyi konjonktüre göre değişebilir. Buna göre yapılması gereken savunmaya ayrılan kaynakların rasyonel bir biçimde kullanılmasıdır.

KAYNAKÇA

Acar, Y.(2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, Gen. 4. Baskı, Vipaş Yayınları, Yayın No:67, Bursa.

Altun, N. (1998). "Savunma Harcamaları ve Türkiye’de Gelişme Seyri (1973-1998 Dönemi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Arslan, A. (2002). *Kamu Harcamalarında Verimlilik, Etkinlik ve Denetim*, Mali Kılavuz Dergisi, Sayı:15, (Çevrimiçi), <http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md140/kamuharcamalari.a.arslan.pdf>, 20.04.2009.

Aslan, M. H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*, Alfa Yayınevi, İstanbul.

Başaran, M. (1988). *Maliyet-Etkinlik Değerlendirmeleri*, KHO Yayınları, Ankara.

Baykal, H. (1988). "Atatürkçü Çağdaşlaşma Yönünden Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına Tam Üyeliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt IV, Sayı 12.

Bulutoğlu, K. (2003). *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, Yayın No:1816, İstanbul.

Brzoska,M. (1995), *World Military Expenditures*, Handbook of Defence Economics I, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Elsevier, Science B.V., Amsterdam.

Değer, S. ve R.P. Smith. (1983). *Military Expenditure and Economic Growth in Less Developed Countries*, Journal of Conflict Resolution.

Değer, Saadet ve Sen, Somnath (1995), "Military Expenditure and Developing Countries", Elsevier Science B.V., Derl.: Keith Hartley ve Todd Sandler, *"Handbook of Defense Economics I"*, Amsterdam, Elsevier Science B.V., 275-307ss.294.

DPT, (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Makine İmalat Sanayi Özel İhtisas Komisyon Raporu*, Yayın No: DPT:2536-ÖİK: 552, s.96.

DPT, (2004). *Ekonomik ve Sosyal Göstergelerdeki Gelişmeler*, DPT Yayınları, Ankara.

Dinler, Z. (1998). *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Efe, H. (2007). "AB'nin Gelişen "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, No: 9/3 ss.127-145

Ertüzün, T. (1985). *İktisadi ve Askeri Gücün Ölçüsü: GSMH ve Savunma Harcamaları Harp Ekonomisi*, H.A.K. Yayınları, İstanbul.

Gökbunar, R., Yanıkkaya, R.(2004) "Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* C:59 Sayı:1 ss.159-179.

Giray, F. (2004). "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:5, No:1, ss.184.

Günlük-Şenesen, G.(2002). *Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri (1980-2001)*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı(TESEV) Yayınları, İstanbul.

Gürlük, S.(2001). "Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma", C: 9 No: 4.

Hima, R.(1997). "Türkiye'nin Savunma ve Savunma Harcamalarının Komşusu Olan Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

İşgüden, T. ve diğerleri, (1995). *Gelişme İktisadı*, Beta Yayınları, İstanbul.

Kalaycı, İ.(2006). "Post-Maastricht Döneminde Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Savunma Bütçesi", *Maliye Dergisi*, Sayı:151.

Karaarslan, E. (2005). *Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Analizi*, Maliye Dergisi, Sayı:149, (Çevrimiçi)
www.portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/149/erkankaraarslan.pdf, 01.05.2009

Kunt, A.(2004) "Savunma Harcamaları ve Savunma Bütçesinde Etkinlik Algılamaları: Kara Kuvvetleri Komutanlığında Uygulama", Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Küçükşahin A. ve Akkan, T.(2007). *Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit*, (Çevrimiçi) www.ulakbim.gov, 20.04.2009

Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (1993). *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)*, Ankara.

Maliye Bakanlığı Bütçe Gerekçesi, (2009), Ankara.

Mazgit, İ. (1998). "Ekonomik Kalkınma Sürecinde Türkiye'de Sağlık Sektörünün Yeniden Yapılanması", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

McGUIRE, M. (1995). "Defense Economics and International Security", Elsevier Science B.V., Derl.: Keith Hartley ve Todd Sandler, "*Handbook of Defense Economics I*", Amsterdam, ss.17.

Milli Savunma Bakanlığı (1996, 1998, 2000), *Beyaz Kitap Savunma*, Ankara.

Mutlu, A.(1994). *Savunma Harcamaları* Marmara Araştırmaları Uygulama Merkezi Yayın No:6. İstanbul.

Ortaç, F. R. (2003) "Cumhuriyetimizin 80. Yılında Eğitim Harcamaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2.

Özbaran, H. (2004). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 53.

Özer, İ. (2006). "Savunma Harcamaları ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Kalkınma Üzerine Olan Etkileri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Savunma sanayi Müsteşarlığı (2007), *Stratejik Plan (2007-2011)*, (Çevrimiçi) www.ssm.gov.tr/TR/kurumsal/Documents/SP/yazdir/yazdir7.html, 20.04.2009

Seyidoğlu, H. (1998). *Uluslar arası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, No:14 12. Baskı, İstanbul.

Sezgin, S. (2003), "Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi", (Çevrimiçi), www.stradigma.com, 20.04.2009

Sezgin, S. (2004), "An Empirical Note on External Debt and Defence Expenditures in Turkey", *Defence and Peace Economics*, Vol.15, No.2. ss.199.

Şener, O. (1998). *Kamu Ekonomisi*, Alkım Yayınları, 6. Baskı, İstanbul

Şimşek, M. (1989). *Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayi*, SAGEB Yayınları, Ankara.

Sivard, R. L. (1993), *World Military and Social Expenditures*, Washington

Soysal, İ. (1993). *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul.

Sonbudak, V. (1997). "Türkiye'de Dışa Açık Dönemde Savunma Sanayi ve Savunma Sanayi Harcamaları", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

TESEV, (2006). *Savunma Bütçelemesinde Parlamentonun Rolü*, (Çevrimiçi) http://www.tesev.org.tr/projeler/guvenlik_Sektoru_metin.pdf, 20.04.2009

Turanlı, R. (1995). *Mikroekonomik Analiz*, Bilim Teknik Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul.

Tüğen, K. (1989). "Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkiler", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, C:26 S.12

Türk, H.K. (2007). "Türk Savunma Sanayinin Ekonomik Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Türkaslan, H. (1994). "Klasik Kamu Gelirleri ile Fon Gelirleri'nin Mukayesesi ve Savunma Sanayi Destekleme Fonu'nun Bu Açıdan Değerlendirilmesi", SSM Yayınları No:16.

Türköne, M.(2001), (Çevrimiçi), www.radikal.com.tr, 20.04.2009

Uçar, İ. (2003). "Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi", Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*.

(www.ekodialog.com), (Çevrimiçi), 20.04.2009

Star Gazetesi, Krizin Bütçeye Maliyeti, (Çevrimiçi) <http://www.porttakal.com/haber-krizin-butceye-maliyeti-5-milyar-145488.html> 20.04.2009.

"Savunma Sanayisi İthalattan İhracata Geçti", (Çevrimiçi) www.tumgazeteler.com, 02.05.2009

www.msxlab.org/forum/siyasal-bilimler/67744-terorizm-nedir.html, (Çevrimiçi), 01.05.2009

www.haberxp.com, (Çevrimiçi), 01.05.2009

www.msb.gov.tr, (Çevrimiçi), 01.05.2009

www.bumko.gov.tr, (Çevrimiçi), 14.07.2009

www.kurtalan.gov.tr, (Çevrimiçi), 14.07.2009

www.abvizyon.com, (Çevrimiçi), 14.07.2009

www.memurlar.net, (Çevrimiçi), 14.07.2009